

Burgerschap en binding in Den Haag

Evelien Tonkens en Gerben Kroese

Met medewerking van Judith Elshout en Tim Visser

Stichting Actief Burgerschap
Universiteit van Amsterdam

28 mei 2009

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1. Actief burgerschap in de grote stad- theoretisch kader	4
2. Beleidsvergelijking van burgerschapbeleid in de drie grootste steden	13
3. Betekenis van het Fonds Burgerschap	22
4. Binding met buurt, stad en land	35
5. Conclusies en aanbevelingen	43

Bijlagen

Bijlage 1: bij hoofdstuk 3 - tabellen en getallen	49
Bijlage 2: bij hoofdstuk 3 - ‘Als ik wethouder was ...’	56
Bijlage 3: bij hoofdstuk 4 - tabellen en getallen	61

Voorwoord

De gemeente Den Haag heeft als enige gemeente in Nederland een wethouder burgerschap en een uitgewerkt, samenhangend beleid om burgerschap in de gemeente te bevorderen. Het verzoek van de wethouder Burgerschap om het Haagse burgerschapsbeleid aan een kritisch onderzoek te onderwerpen, was voor de leerstoel Actief Burgerschap van de Universiteit van Amsterdam dan ook een welkome en interessante uitdaging.

Het onderzoek moest helaas wel in drie maanden tijd plaatsvinden. Daardoor is de reikwijdte noodzakelijkerwijs beperkt. Binnen deze korte periode was het niet mogelijk om het Haagse beleid te evalueren. Voor een evaluatie is bovendien een nulmeting nodig en duidelijke ijkpunten die men in de periode tussen de nulmeting en de latere meting geëvalueerd wil zien. Een nulmeting heeft nooit plaatsgevonden en de periode van drie maanden was te kort om veranderingen te kunnen meten. Daarbij is het Haagse burgerschapbeleid te rijk en veelomvattend om in zo korte tijd in zijn geheel te bestuderen, laat staan te evalueren.

Daarom hebben we afgesproken geen evaluatie te houden maar onderzoek te doen naar de betekenis van het beleid voor betrokkenen. We hebben ons daarbij beperkt tot drie aspecten: de betekenis van het Fonds Burgerschap voor betrokkenen, de vraag hoe burgers van Den Haag zich in hun buurt, de stad en het land thuis voelen en de vraag hoe het burgerschapbeleid van Den Haag zich verhoudt tot dat van de andere twee grote steden.

We zijn de diverse ambtenaren, burgers en professionals in de wijken zeer dankbaar voor hun medewerking aan de interviews en voor het aandragen van materiaal. Ook zijn we de ambtenaren en (via hen) het College van B&W van Den Haag erkentelijk voor hun kritische commentaren op de eerdere versies. Tim Visser, Judith Elshout en Casper Siffels danken we voor hun bijdragen aan interviews en Tim en Judith zijn we bovendien dankbaar voor hun bijdragen aan de analyse van het materiaal.

Prof. dr. E.H. Tonkens en drs. G.J. Kroese,
Leerstoel Actief Burgerschap,
afdeling sociologie en antropologie
Universiteit van Amsterdam
e.h.tonkens@uva.nl

Amsterdam, 27 mei 2009

1. Actief burgerschap in de grote stad- theoretisch kader

Burgerschap is een hoera-begrip: een begrip dat, mede door zijn vaagheid, veel enthousiasme genereert en nauwelijks tegenstanders kent. Het is hét nieuwe doel in talloze beleidsteksten, congressen, artikelen, enzovoorts. Het genereert in zijn vaagheid blijkbaar allerlei nieuw enthousiasme. Het begrip moet in elk geval vier hedendaagse problemen oplossen:

- a. verdeeldheid tussen bevolkingsgroepen/ gebrek aan sociale samenhang
- b. consumentisme
- c. marginaliteit / sociale uitsluiting
- d. de kloof tussen burgers en politiek/ bestuur

Actief burgerschap behelst het (leren) deelnemen aan en verantwoordelijkheid dragen voor de publieke zaak. Actief burgerschap ontstaat in de wisselwerking tussen burgers en de institutionele omgeving. Het vereist van burgers dat ze competenties ontwikkelen om die verantwoordelijkheid te kunnen nemen en dragen, en het vereist van instituties dat zij burgers daartoe uitnodigen, ondersteunen en toerusten. Bevordering van actief burgerschap heeft daarom twee hoofdpijlers: competentieontwikkeling en toerusting. Onderzoek naar bevordering van actief burgerschap vereist zodoende de combinatie van een sociaal-pedagogisch perspectief (betreffende competentieontwikkeling) en een sociologisch perspectief (betreffende toerusting door instellingen en organisaties).

Wat actief burgerschap precies behelst, is echter voortdurend object en inzet van strijd. Actief burgerschap is daarmee een wezenlijk omstreden begrip ('essentially contested', Gallie 1964). Die strijd is historisch variabel. Om zicht te krijgen op de hedendaagse strijd om en betekenissen van actief burgerschap is het verhelderend om de vraag te stellen: waar stelt men actief burgerschap tegenover? Wat is actief burgerschap bij uitstek *niet*? Wat wil men bestrijden door actief burgerschap te bevorderen? In dit tijdsgewricht is het antwoord daarop (impliciet) veelal tweeledig: wat men wil bestrijden is enerzijds (passief) consumentisme en anderzijds (passieve) marginaliteit. De antipoden van de actieve burgers zijn enerzijds consumenten. Bijvoorbeeld buurtbewoners/ huurders die wel veel rechten claimen of klachten uiten maar geen verantwoordelijkheid nemen voor problemen waar zij over klagen. De alomtegenwoordigheid van het marktdenken maakt de vraag wat de burger onderscheidt van de consument (en de ondernemer/producent) momenteel van groot belang (Clarke en Newman 1997, Katz 2001, Keat 1994, Tonkens 2008).

Tegenover actieve burgers staan tevens marginalen, bijvoorbeeld daklozen of analfabete migranten die van maatschappelijke participatie zijn uitgesloten en daartoe op eigen kracht geen toegang vinden. (In een andere periode waren de antipoden anders; in de jaren zeventig stond actief burgerschap bijvoorbeeld tegenover passieve brave burgerlijkheid.) Door het tegenovergestelde van actief burgerschap te formuleren worden ook tussenvormen zichtbaar: er kan ook sprake zijn van passief burgerschap of van actief consumentisme of actieve marginaliteit.

In schema:

<p>ACTIEF BURGERSCHAP: Actief verantwoordelijkheid dragen voor de publieke zaak en: Actief deelnemen aan de publieke zaak</p>	<p>PASSIEF BURGERSCHAP Wel betrokken op de publieke zaak, geen actieve deelname en verantwoordelijkheid</p>
<p>ACTIEF CONSUMENTISME Wel verantwoordelijkheid, niet voor publieke zaak</p> <p>ACTIEVE MARGINALITEIT Wel deelname, niet aan publieke zaak.</p>	<p>PASSIEF CONSUMENTISME Geen verantwoordelijkheid voor publieke zaak.</p> <p>PASSIEVE MARGINALITEIT Geen deelname aan publieke zaak.</p>

Men is het er heden ten dage min of meer over eens dat bevordering van actief burgerschap gewenst is, evenals bestrijding van passief consumentisme en passieve marginaliteit. Actieve marginaliteit en actief consumentisme kunnen bij gelegenheid legitiem en nuttig zijn, mits zij niet met actief burgerschap verward worden. Actieve consumenten kunnen hun nut bewijzen op de markt, bijvoorbeeld door andere consumenten te ondersteunen in het kiezen van consumptiegoederen. Actieve consumenten kunnen echter geen bijdrage leveren aan de democratie, waar het draait om de publieke zaak. Actieve marginaliteit van bijvoorbeeld sociale bewegingen kan indirect en tijdelijk van belang zijn voor de democratie, als het gaat om agenderen van hardnekkige sociale uitsluiting.

De theoretische onderbouwing van deze normatieve stellingname ten aanzien van de wenselijkheid van actief burgerschap wordt hoofdzakelijk gevormd door het neo-republikanisme en het neo-communitarisme, zoals dat de laatste vijftien jaar in vooral Angelsaksische politiek-filosofische literatuur nader is uitgewerkt (Barber 1984, Van Gunsteren 1998). Voor empirisch onderzoek naar competenties en toerusting ten behoeve van bevordering van actief burgerschap is een nadere operationalisering van actief burgerschap noodzakelijk. Daartoe onderscheiden we vier dimensies van actief burgerschap, die betrekking hebben op achtereenvolgens de basiscompetenties, activiteiten, werkwijzen en oriëntatie van actieve burgers.

1. Emancipatie

Deze eerste dimensie geeft antwoord op de vraag: wat zijn actieve burgers? Actieve burgers zijn zich emanciperende / geëmancipeerde burgers, die over een aantal basiscompetenties beschikken. Emancipatie heeft betrekking op (het ontwikkelen van) een minimaal niveau van maatschappelijke kennis, mondigheid en communicatief vermogen. Emancipatie heeft zowel betrekking op individuen als op groepen.

Emancipatie vereist van burgers allereerst basiscompetenties, zoals taal-, spreek- en schrijfvaardigheden. In navolging van de sociaal-filosoof Nauta (200) onderscheiden we twee soorten basiscompetenties: egocompetenties en altercompetenties. Onder egocompetenties verstaat Nauta competenties die mensen in staat stellen om ten opzichte van anderen een zelfstandig persoon te zijn. Nauta onderscheidt twee ego-competenties, aanspreekbaarheid ('de competentie om aangesproken te kunnen worden op wat men gezegd of gedaan heeft en ja of nee te kunnen zeggen'), en weerbaarheid ('de competentie op voor zijn rechten op te komen en deze indien nodig op te eisen') (Nauta 2000, p.110).

Egocompetenties zijn ook eigen aan de actieve consument. Maar anders dan de actieve consument beschikt de actieve burger daarnaast ook over altercompetenties. Dat zijn competenties om je tot het anders zijn van anderen te verhouden, in het bijzonder identificatie en representatie, resp. ‘de competentie om zich in de situatie van iemand anders te verplaatsen’, en ‘de competentie om zichzelf ten opzichte van andere te representeren en in te schatten wat wel en niet relevant is.’ (Nauta 2000, p.110).

In de pedagogiek en onderwijskunde wordt wel gesproken over sociale competenties. Daarbij doelt men op het beschikken over, gebruik kunnen maken en ontwikkelen van vaardigheden en houdingen met betrekking tot zichzelf en anderen binnen een democratische, multiculturele samenleving via een gevarieerd handelingsrepertoire (Ten Dam e.a. 2004, p.10-11, vgl. ook Appelhof en Walraven 2002 en Ten Dam en Volman 2003). Een belangrijke vraag is daarom: kunnen instituties burgers, vrijwilligers en professionals toerusten om de genoemde basiscompetenties en sociale competenties te ontwikkelen?

2. Vormgeving en onderhoud van maatschappelijke verbanden

Deze tweede dimensie van actief burgerschap vormt een antwoord op de vraag: wat doen actieve burgers? Actieve burgers onderhouden relaties tussen individuen en groepen, of tussen individuen en groepen en de gebouwde omgeving en geven daarmee vorm aan maatschappelijke verbanden. Zij geven vorm aan sociale samenhang en solidariteit. Daaraan is dringend behoefte, zoals die bijvoorbeeld bleek uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (2004).

Actief burgerschap is weinig heroïsch en vooral dienstbaar: actieve burgers stellen zich in dienst van de publieke zaak. Wellicht hebben ze daarbij ijdele of egocentrische motieven, maar dat is voor de vraag wat ze doen van ondergeschikt belang. Hun handelen is dienstbaar. Ook hierin onderscheiden actieve burgers zich van consumenten. Consumptie is een op eigen voordeel en op vooruitgang en expansie gerichte activiteit. De alomtegenwoordigheid van marktdenken kan een bedreiging vormen voor maatschappelijke erkenning van en waardering voor onderhoud. Consumptie is ook goed meetbaar, terwijl onderhoud van maatschappelijke verbanden dat niet is. Daar draait het veeleer om moeilijk meetbare zaken als ‘de boel bij elkaar houden’ en reageren op problemen die om een antwoord vragen. Actieve burgers nemen letterlijk verantwoordelijkheid: zij geven antwoord in situaties waarin een appèl op hen gedaan wordt; waarin bijvoorbeeld verbindingen tussen mensen onderling of tussen mensen en hun materiele omgeving verbroken zijn en om herstel vragen (Cusveller 2004). Hiervoor moeten burgers vooral beschikken over alter-competenties, waarbij de door Nauta genoemde aangevuld moeten worden met competenties als dienstbaarheid en bescheidenheid.

3. Deelname aan deliberatie en/of maatschappelijk onderhoud

Deze derde dimensie vormt een antwoord op de vraag: hoe gaan actieve burgers te werk? Hoe onderhouden actieve burgers maatschappelijke verbanden? Het antwoord luidt kort gezegd: via praten of doen. Actieve burgers onderhouden maatschappelijke verbanden door met elkaar en anderen (bijv. organisaties of overheden) in de publieke ruimte in dialoog te treden, of door concrete taken op zich te nemen; meestal gaat het dan om vrijwilligerswerk of mantelzorg.

In de politieke filosofische literatuur over actief burgerschap is er over het algemeen eenzijdig aandacht voor deliberatie, en daarmee ook voor mondige burgers. Veel burgers zijn minder verbaal ingesteld of minder taalvaardig, maar kunnen op een andere manier een bijdrage aan maatschappelijke verbanden leveren. Daarom moet actief burgerschap niet alleen betrekking hebben op deliberatie maar ook op maatschappelijk onderhoud in de breedste zin van het woord, van mantelzorg tot en met voor een ander verrichten van klussen in huis of surveilleren als buurtvader op straat.

In de literatuur wordt hiervoor ook wel het concept 'zorg' gebruikt (vgl. Tronto 1993). Beperking van dit concept is dat het slechts de associatie oproept met zorgtaken, en niet met andere vormen van onderhoud, zoals klussen of surveilleren. De term 'onderhoud' dekt in die zin beter de lading, maar deze heeft als nadeel dat het interrelationele en het appellerende dat in de term zorg besloten zit, daar ontbreekt. De term 'zorg' heeft voorts als voordeel dat deze aansluit bij de internationale discussie over zorg en zorgethiek. Beide concepten kunnen verbonden worden in het begrip maatschappelijk onderhoud. De termen 'zorg' en 'onderhoud' zullen in het onderzoek echter ook gebruikt worden.

Maatschappelijk onderhoud en verantwoordelijkheid hangen nauw samen. Zorg en onderhoud zijn op te vatten als een antwoord op een appèl. Een appèl dat uitgaat van een situatie van (dreigende) verstoorde verbondenheid. Zorgverlening is dan 'een poging om de verstoring van (...) vermogens tot verbondenheid van anderen te voorkomen, verzachten of herstellen' (Cusveller 2004, p. 224).

Deliberatie en maatschappelijk onderhoud vereisen (behalve uiteraard genoemde basiscompetenties) niet dezelfde competenties. Voor deliberatie zijn vooral veel sociale competenties vereist. Vooral zelfreflectie en zelfrelativering zijn daarbij van belang. Voor zorg zijn vooral empathie, altruïsme en geduld vereist.

De meest klemmende vragen met betrekking tot deze dimensie van actief burgerschap liggen echter niet zozeer op het gebied van competenties maar vooral op het terrein van toerusting. Hoe kunnen organisaties burgers het beste toerusten om te delibereren? Welke vormen van (mede)zeggenschap zijn adequaat? Veel oude vormen van (mede)zeggenschap zijn slechts (WRR 2004, Van Stokkom 2008, trappenburg 2008).

Ook de toerusting vanuit organisaties voor het verrichten van zorgtaken roept veel vragen op. Wat kunnen organisaties doen om mensen te ondersteunen die zich over een langere periode voor vreemden (niet-familieleden) inzetten?

4. Oriëntatie op algemeen belang

Deze vierde dimensie vormt een antwoord op de vraag: waarop zijn actieve burgers op gericht? Actieve burgers zijn primair gericht op het publieke belang, in de publieke ruimte of te wel het forum. Consumenten daarentegen zijn actief zijn op de markt, terwijl marginalen van zowel de markt als het forum buitengesloten zijn.

Activerende overheid

Burgerschap vraagt niet alleen iets van burgers maar ook van de overheid en maatschappelijke organisaties. De laatste jaren wordt de bal steeds vaker bij burgers gelegd. Overheid en markt krijgen nog steeds belangrijke rollen toegedicht. Burgers spelen echter niet langer mee, zij moeten nu de centrale spelers zijn. Bekleed met sociale, economische en politieke rechten die zij in de decennia daarvoor hebben verworven, worden burgers nu met klem uitgenodigd om een actieve rol te spelen in het publieke domein. Om actieve, verantwoordelijke burgers te zijn, als alternatief voor passieve consumenten.

De activerende overheid is een relatief nieuwe rol. Het is een reactie op de terugtrekkende overheid. De terugtrekkende overheid stelt de eigen verantwoordelijkheid van de burgers centraal, in plaats van verantwoordelijkheid van de overheid. Het verantwoordelijkheidsgevoel en het verantwoordelijk gedrag van burgers wordt groter naarmate de overheid zich meer terugtrekt, is hier het idee. De overheid moet zich daarom zoveel mogelijk terugtrekken. Alleen dan komt het initiatief van burgers tot bloei. Alleen dan gaan burgers zich meer om elkaar bekommeren en voor elkaar zorgen.

De overheid moet zich beperken tot die situaties waarin mensen het echt niet met elkaar redden. Ze moet haar beleid dus beperken tot mensen die in meerdere opzichten sociaal buitengesloten zijn, vaak door een combinatie van armoede, slechte gezondheid en gebrekkige beheersing van de taal. De lokale overheid moet dus geen brede voorzieningen voor iedereen bieden, maar slechts een heel gericht, beperkt aanbod bieden voor groepen die een groot risico lopen op sociale uitsluiting.

Beleid ten behoeve van leefbaarheid en sociale cohesie moet zich in deze visie geheel richten op de meest kanslozen en degenen die het meeste overlast bezorgen. Een jongerencentrum is dus bijvoorbeeld een plek voor de echt moeilijke jongens die anders de buurt onveilig maken; en richt zich dus in zijn aanbod uitsluitend op deze groep, vanuit het idee dat de anderen het wel redden en bovendien zonder hulp meer initiatieven ontplooiën. Een brede school is vooral een voorziening voor kinderen met leerachterstanden; want ook hier geldt in deze visie dat de anderen zich wel redden en het ouders en hun kinderen niet al te gemakkelijk gemaakt moet worden, omdat ze daarmee passief dreigen te worden en afhankelijk van de overheid.

Onderzoek heeft echter uitgewezen dat de terugtrekkende overheid geen actieve burgers genereert maar eerder terugtrekkende burgers (Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak 2006). Daarom is er nu een nieuwe zoektocht gaande, in de richting van een activerende, uitnodigende en verbindende overheid. Een Fonds burgerschap past in die ontwikkeling: het is een poging om burgerschap actief te bevorderen en ondersteunen. De overheid hoeft niet alles aan iedereen kant en klaar aan te bieden. Dat lukt haar in de praktijk ook nooit. Die ambitie is slechts een recept voor wachtlijsten en teleurstellingen, is hier de gedachte. Maar de overheid doet er ook zeker niet verstandig aan zich terug te trekken. Een terugtrekkende overheid stimuleert de meeste burgers niet om zich voor de samenleving en elkaar in te zetten. Een afwezige overheid leidt er eerder toe dat vooral minder kansrijke burgers zich in de steek gelaten voelen, zoals de WRR recentelijk ook stelde (WRR 2005). Een afwezige overheid leidt er toe dat actief burgerschap voornamelijk beperkt wordt tot een kleine groep van hoger opgeleide, reeds op allerlei manieren actieve burgers, zo blijkt ook uit recent onderzoek (Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak 2006).

Burgers worden in deze visie niet in de steek gelaten maar evenmin als passieve ontvangers van overheidsdiensten bediend. Ze worden geholpen én aangesproken. De overheid schuift niet af, maar neemt ook niet over. De overheid nodigt uit, stimuleert en verbindt. Ze kijkt nauwkeurig wat burgers zelf, individueel of in groepen of organisaties, willen en kunnen bijdragen; wat hun mogelijkheden en talenten zijn, waar ze enthousiast van worden. De overheid sluit daar op aan en stimuleert burgerinitiatief.

De uitnodigende overheid erkent dat actief burgerschap gemakkelijk tot maatschappelijke ongelijkheid en tegenstellingen leidt en bestaande ongelijkheden en tegenstellingen gemakkelijk versterkt. Dit heeft vooral twee oorzaken:

1. Soort zoekt soort. Als burgers zich spontaan organiseren, doen ze dat meestal met soortgenoten: met mensen van dezelfde sociaal economische, etnische of religieuze achtergrond.
2. Actieve burgers zijn vaker hoger opgeleid; ze organiseren zich vaak om hun omgeving te verbeteren, (bijvoorbeeld de stad veiliger of mooier te maken of de sociale samenhang te versterken), waardoor juist de betere buurten en steden een impuls tot verbetering krijgen, niet de buurten en steden die dat het hardst nodig hebben.

Voor beleid ten behoeve van leefbaarheid en sociale cohesie richt men zich in deze visie wel op alle burgers, maar daarbij kijkt men heel precies naar wat burgers ook voor elkaar kunnen betekenen en hoe de overheid verbindingen tussen burgers onderling kan bevorderen en ondersteunen. Een jongerencentrum is er voor alle jongeren, maar niet om ze met zijn allen te vermaken. Wel om verbindingen tussen jongeren van verschillende achtergronden te

bewerkstelligen, met hulp van andere burgers, en ook weer ten behoeve van derden. De vraag is dus wat burgers uit de buurt kunnen bijdragen aan het jongeren centrum en wat de jongeren aan de buurt kunnen bijdragen. De overheid heeft als rol die verbindingen tot stand te brengen en te zorgen dat ze onderhouden worden.

Sociale problemen worden alleen samen met burgers oplosbaar geacht. Het gezag om dat af te dwingen is echter weg. Daardoor ontstaat uitnodigen als nieuwe taak; liever uitnodigen dan dwingen, en bovendien is dwingen vaak onmogelijk geworden. Actief burgerschap moet dan samengaan met actieve instituties. Er wordt gestreefd naar coproductie van beleid. Er is sprake van een zoektocht naar een overheid en instituties die niet overnemen maar aanvullen, uitnodigen, stimuleren, verbinden en gaten vullen. Het gist en bruist op dit gebied. De zoektocht gaat over de oude scheidlijnen van links en rechts en markt versus overheid heen. Hij doorkruist de bekende en vertrouwde tegenstelling tussen verzorgingsstaat en eigen verantwoordelijkheid. Er is nog geen nieuw model, er zijn ook nog geen goede termen voor, maar er is wel duidelijk iets in ontwikkeling.

Het Fonds Burgerschap zoals dat in Den Haag is ontwikkeld, past goed in deze ontwikkeling. Den Haag was hiermee niet de eerste en enige, maar behoort wel tot één van de voorlopers op dit punt, zoals in het hoofdstuk over het fonds aan de orde zal komen.

Verbinding

Burgerschapsbeleid is tegenwoordig veelal gericht op verbinding tussen verschillende bevolkingsgroepen. Wat weten we in zijn algemeenheid over verbindingen tussen groepen, in het bijzonder in grote stadswijken? Op welke kennis kunnen we bouwen, met welke begrippen? Eerst enige helderheid over de centrale begrippen in dit debat. Binding wordt in de sociologie onderzocht via de begrippen sociale cohesie en sociaal kapitaal. Sociale cohesie, de vraag wat burgers bindt in een verstedelijkte context, is een centraal begrip in de geschiedenis van de sociologie; die kreeg namelijk een sterke impuls met de verstedelijking eind negentiende eeuw. Sociale cohesie is een natuurkundige term over het gedrag van moleculen. Het zegt weinig over bewust en zelfreflexief handelen van mensen. Het is een bijeffect van iets anders; het is in directe zin moeilijk beïnvloedbaar. Beleid is daarom vaak indirect gericht op sociale cohesie, namelijk via veiligheid of overlast.

Sociaal kapitaal is meer grijpbaar. Sociaal kapitaal: 'kapitaal' dat het product is van sociale contacten. Aan geld (economisch kapitaal) alleen heb je niet voldoende: je hebt ook contacten (sociaal kapitaal) nodig. Weinig sociaal kapitaal is dus een vorm van armoede. Dit geldt zowel voor individuen als voor wijken. Waaruit bestaat sociaal kapitaal? Uit netwerken, vertrouwen en gedeelde normen en waarden, aldus Robert Putnam in zijn wereldberoemde boek *Bowling Alone* (Putnam 2000). Sociaal kapitaal is de belangrijkste motor voor collectieve actie in een samenleving (wijk). Sociaal kapitaal, gemeten aan met name lidmaatschap van verenigingen en aan onderlinge contacten, is in de VS sterk afgenomen sinds 1940, met name door televisie en generatiewisseling. Afname van sociaal kapitaal is de belangrijkste oorzaak van stedelijke problemen in de VS. In Nederland is dit beeld minder eenduidig: sociaal kapitaal is hier even hoog als veertig jaar geleden en mensen doen niet minder vrijwilligerswerk dan veertig jaar geleden, maar gemeten vanaf 1996 is het deelname aan vrijwilligerswerk onder veel groepen dalende (Dekker e.a. 2007 en 2009)

In de discussie die hierover onder wetenschappers ontstond zijn vervolgens drie soorten sociaal kapitaal onderscheiden: binding (bindend), bridging (overbruggend) en linking (aanhakend). Bindend kapitaal gaat om de contacten tussen mensen van dezelfde achtergrond, die elkaar kennen en herkennen. Overbruggend kapitaal heeft betrekking op de relaties tussen verschillende groepen burgers, bijvoorbeeld met verschillende etnische achtergronden.

Aanhakend heeft betrekking op de relatie tussen burgers en instituties (Szreter 2002). Binding is ‘sociologische superlijm’: het organiseert reciprociteit en solidariteit binnen groepen. Overbrugging en aanhaking leggen relaties tussen individuen en de samenleving; verbindt groepen. De actuele bindingsvragen zijn nu vooral overbruggend en aanhakend.

Wat bevordert overbrugging, en wat belemmert het? Sociaal kapitaal vereist contact. Veel beleid is impliciet gebaseerd op contacthypothese van G. Allport uit 1954 die kort gezegd luidt dat bekend bemindeert maakt (Allport 1954). Als mensen elkaar maar ontmoeten, zullen ze positiever over elkaar gaan denken. Globaal bestaan er twee vormen van contactbeleid dat tot binding moet leiden: mengen en ontmoeten (ontmoetingsprojecten, dialoogprojecten). In Den Haag wordt veel ingezet op ontmoeten, met name via het Fonds Burgerschap.

Over het effect van ontmoetingsprojecten is weinig bekend, want er is weinig adequaat onderzoek naar verricht; vaak zijn ontmoetingsprojecten incidenteel. Er zijn twee varianten: ontmoeten om het ontmoeten en ontmoeten rond gezamenlijk belang. Bij ontmoeten om het ontmoeten – meestal tussen etnische groepen – moet je denken aan straatfeesten, dialoogprojecten, stadsgesprekken, koffieochtenden. Deze ontmoetingen verlopen vaak moeizaam en er komen vooral mensen op af, die al positief staan tegenover het ontmoeten van andere etnische groepen. Die beperkte groep mensen ervaart het echter wel als leerzaam, zo bleek uit eigen onderzoek naar de ‘Dag van de dialoog’ in Amsterdam in 2006 (www.actiefburgerschap.nl).

Ontmoeten op basis van gedeelde interesses lijkt effectiever, bijvoorbeeld mentoraat, taalles, of iets rond opvoeding of school (Uyterlinde e.a 2007). Er blijkt vaak een hechte band tussen mentor en mentee te ontstaan. Veel mentees zijn blij met een niet-veroordelend contact met een volwassene. De benodigde organisatie en interventie van begeleidende professionals wordt echter vaak zwaar onderschat. Het vereist veel begeleiding, interventie en hulp van buiten om het contact tussen mentor en mentee goed te laten verlopen.

Van tuinierprojecten en community schools in de VS is met meest bekend over de effecten (SCP 2007). Tuinierprojecten lijken positieve effecten op de sociale cohesie te hebben. En in wijken waar de community schools staan, neemt de maatschappelijke participatie in het algemeen toe. Wel vereisen dit soort projecten veel organisatie en begeleiding vanuit instellingen. Het gaat niet vanzelf.

Het Fonds Burgerschap is vooral gericht op ontmoeten om het ontmoeten, en minder om ontmoeten rond een gezamenlijk belang. Ook hier is de vraag dus wat het ontmoeten inhoudt, (gezien het feit dat het doorgaans moeizaam tot stand komt), en welke begeleiding daarbij voorkomt en wenselijk lijkt.

Wat willen burgers zelf?

Wat vinden burgers van burgerschap en op welke wijze willen zij zich met elkaar bemoeien en zich voor de samenleving inzetten? Eerder verrichtten wij onderzoek naar visies op burgerschap van (vooral actieve) burgers (Hurenkamp et al. 2006, Hurenkamp en Tonkens 2007, 2008 en 2009). Hoe en onder welke voorwaarden willen burgers zich inzetten voor de samenleving? Welke mogelijkheden voor verbinding biedt dit?

Uit ons onderzoek blijkt dat sociaal burgerschap dominant is dan politiek burgerschap. Burgers denken bij burgerschap vooral aan plichten, minder aan rechten, en dan met name in de lokale samenleving: een goed contact met je buren, je buren helpen, et cetera. Onder goed burgerschap verstaat men vooral sociale participatie: anderen helpen die zich inzetten voor de omgeving, de buurt. Dit over etnische grenzen heen en niet (speciaal) voor de eigen groep. Burgers denken veel meer aan plichten dan aan rechten en hebben ook veel

minder belangstelling voor debatteren, met elkaar vergaderen, of lobbyen of actie voeren. Politieke participatie vinden ze dus minder belangrijk dan sociale participatie.

Maar er zijn ook verschillen. In het onderzoek kwamen we drie soorten burgers tegen: emancipatiecommunitaristen, neorepublikeinen en lijdelijk liberalen.

De (veelal actieve) burgers die we *emancipatiecommunitaristen* hebben genoemd koppelen hun activiteiten nadrukkelijk aan het vooruitzicht om vooruit te komen in het leven. Ze richten zich vooral op de eigen gemeenschap in de buurt of wijk. Als ze worden geconfronteerd met meningsverschillen wijken ze uit naar een liberale positie: ze verlangen geen discussie maar keuzevrijheid wanneer ze het idee hebben dat hun identiteit inzet van de discussie wordt. Het belang van keuzevrijheid en anderen met rust laten, tenzij ze overlast veroorzaken, geeft dan de doorslag bij het bepalen van een standpunt. Deze actieve burgers zien zaken als feestdagen en alcoholconsumptie liever privé afgehandeld. Ze hebben er weinig vertrouwen in dat een publieke discussie daarover tot een betere uitkomst zal leiden. Deze manier van redeneren treffen we aan onder zowel autochtone als (vooral religieus georganiseerde) allochtone actieve burgers.

In de *neorepublikeinse* manier van kijken naar burgerschap ligt de nadruk op het onderhouden van de (multiculturele) dialoog. Het belangrijkste recht is dat op vrije meningsvorming, maar daartegenover staat de plicht tot interesse in de medemens. Respect betekent niet zozeer leven en laten leven – zoals bij de emancipatiecommunitaristen – maar eerder interesse en begrip. Van daaruit zoekt men naar compromissen die voor alle betrokkenen aanvaardbaar zijn. Deze inzet verwacht men echter ook van de andere betrokkenen. Wanneer dit niet het geval blijkt en de dialoog maar beperkt succes heeft – bijvoorbeeld wanneer de collega's ook na aangeboden compromissen volharden in hun weigering om op de borrel te komen – hebben de neorepublikeinen weinig strategie over. Hun openheid slaat dan om in een meer gesloten houding. Er resteren dan nog slechts twee opties: de minderheidsgroepering schikt zich naar heersende waarden en normen, of 'de leiding' hakt de knoop door. Het probleem is dat het meningsverschil blijft bestaan, maar – anders dan bij de emancipatiecommunitaristen – is het na een uitgebreide dialoog nodig een knoop door te hakken; het minderheidsstandpunt is daarna niet langer legitiem, dat wil zeggen niet langer vol te houden. Deze wijze van redeneren treffen we vooral aan onder beleidsmakers, en in beperkte mate ook onder niet-religieus georganiseerde actieve burgers.

De *lijdelijk liberale* opstelling is te vinden onder een grote groep burgers, bij wie het recht vooropstaat om naar eigen goeddunken te leven en daarin met rust gelaten te worden – binnen de grenzen van de wet, zoals men zelf meestal toevoegt. Op het gevaar af tautologisch te redeneren: deze lijdelijk-liberale houding treffen we overwegend onder de niet of nauwelijks actieve burgers. Ze zeggen te hechten aan vrijheid, maar ze voelen weinig noodzaak om daar concreet vorm aan te geven, behalve dan door zo goed mogelijk hun eigen leven te leiden. Men gedooft of ondergaat eventuele overlast van de burens, net als meningsverschillen en onbegrip van anderen: in de uitkomsten van pogingen om er iets aan te veranderen bestaat niet veel vertrouwen.

Beleid ter bevordering van sociale samenhang sluit in drie opzichten onvoldoende aan bij de betrokkenheid van actieve migranten. Beleid is ten eerste vaak gericht op de sfeer en de samenhang in de buurt en gaat uit van gemeenschapsvorming binnen de eigen etnische groep of in de buurt, terwijl de betrokkenheid van actieve migranten niet primair de eigen groep of gemeenschap betreft, maar vaak de samenleving in bredere zin. Bovendien is die betrokkenheid niet alleen op het goed houden van de sfeer gericht maar vooral ook op vooruitkomen. In dit opzicht lijkt het fonds Burgerschap kansrijk.

Ten tweede ontwikkelen ook burgers in multiculturele wijken noodgedwongen burgerschapscompetenties om vreedzaam met elkaar samen te leven, die wellicht ook voor anderen leerzaam zijn en waar het beleid geen rekening mee houdt. En ten derde lijkt er een

sterke samenhang te zijn tussen passief burgerschap en negatieve ervaringen met de overheid en met maatschappelijke organisaties.

Nu we de belangrijkste begrippen en eerdere inzichten hebben weergegeven kunnen we vervolgen met de empirische hoofdstukken over de beleidsvergelijking van de drie grootste steden, de betekenis van het Fonds Burgerschap en de bindingen van Hagenaars met buurt, stad en land.

2. Beleidsvergelijking drie grootste steden

In dit hoofdstuk vergelijken we het burgerschapbeleid van Den Haag met dat van de andere twee grootste steden: Rotterdam en Amsterdam. Wat zijn overeenkomsten en verschillen in probleemstelling, uitgangspunten, doelen en methoden. Op basis een bredere oriëntatie op het beleid in deze drie steden spitsen we dit hoofdstuk toe op een analyse van drie beleidsdocumenten die exemplarisch zijn voor de in deze steden gekozen beleidslijn ten aanzien van burgerschap. We presenteren hieronder de afzonderlijke analyses en sluiten deze aan het eind van dit hoofdstuk af met enkele overkoepelende conclusies.

Den Haag: *Samen stad zijn. Burgers maken het verschil!*

Burgerschap in plaats van integratie

Burgerschap vervangt in Den Haag de term integratie. De term ‘integratie’ heeft een negatieve connotatie gekregen waarbij steeds meer het accent kwam te liggen op aanpassing van de nieuwe Hagenaar aan de ontvangende samenleving. Burgerschap is een zaak van alle burgers, autochtoon of allochtoon. Den Haag wil geen integratiebeleid omdat dit een te eenzijdige nadruk legt op migranten. Men wil anders dan in de landelijke politiek, niet de nadruk leggen op verschillen tussen groepen. Dat leidt tot weinig productieve discussies. Burgerschap als term benadrukt gemeenschappelijkheid: burgerschap is voor en door alle burgers. Den Haag legt dus de nadruk op overbrugging, en gebruikt de term burgerschap zelf ook als instrument om die overbrugging vorm te geven: wat we allemaal gemeen hebben is dat we burgers zijn die iets met elkaar en de samenleving moeten.

Actief burgerschap

Impliciet gaat het daarbij om actief burgerschap: de gemeente wil dat burgers zelf meer gaan doen en meer verantwoordelijkheid en initiatief nemen: ‘Burgerschap betekent dat mensen zich betrokken voelen: hun inzet om zelf bij te dragen aan het verbeteren van het sociale klimaat en ook verantwoordelijkheid te nemen voor hun sociale omgeving.’ Burgerschap betekent ‘beseffen dat de straat, de school van je kinderen, het park om de hoek, het plein en het sportveld ook van jou zijn – en daarnaar handelen. Burgerschap omvat rechten, maar ook plichten en sociale verantwoordelijkheden. Een burger beseft dat sociale kwaliteit geen recht en geen cadeau is, maar iets dat je met elkaar moet maken, elke dag opnieuw.’ Kortom: burgers moeten er vanuit gaan dat niet alles van bovenaf geregeld kan worden en moeten hun sociale verantwoordelijkheid nemen en zo bruggen bouwen tussen groepen die veel langs elkaar heen leven. Den Haag wil geen terugtrekkende overheid zijn maar een stimulerende, activerende, uitnodigende overheid, gericht op het scheppen van voorwaarden en het wegnemen van belemmeringen.

De gemeente erkent het belang van passief burgerschap: van rechten in ruil voor het zich houden aan wetten en regels en het betalen van belasting. Wie slechts passief burger is verliest geen rechten, en actief burgerschap geeft evenmin meer rechten. Niettemin wil de gemeente het belang van actief burgerschap voor burgers en de samenleving onderstrepen: burgers kunnen zin geven aan hun eigen bestaan door sociale verantwoordelijkheid te nemen.

De overheid wil dus actief burgerschap bevorderen: ze wil Hagenaars stimuleren om te nemen voor een vitale, leefbare en sociale stad. ‘Burgerschap biedt goede kansen om achterstand en sociale uitsluiting, maar ook maatschappelijk- en cultureel isolement aan te pakken.’ Burgerschap is immers een begrip dat bestaande sociale scheidslijnen overstijgt. Met ‘burgerschap’ wil het college een aanzet geven tot een hernieuwde balans waarbij tweerichtingsverkeer voorop staat. In die zin wil men van passief naar actief burgerschap.

Overbruggend sociaal kapitaal

Een tweede kenmerk van het Haagse beleid is dat het gericht is op overbruggend sociaal kapitaal. Wat Den Haag van burgers verwacht en wat de stad dus ook wil stimuleren, is onderling contact tussen bevolkingsgroepen. In Den Haag ligt de nadruk dus op overbruggend sociaal kapitaal. Het centrale doel is dat burgers van verschillende etnische achtergronden in contact treden met elkaar. De veronderstelling is dat het sociale, culturele en economische leven van veel mensen speelt zich te sterk afspeelt binnen hun eigen culturele of maatschappelijke groep. Dit zou leiden tot een gedeelde samenleving. Overbruggend sociaal kapitaal wordt ten tweede ook van belang geacht voor mensen in isolement, te vinden onder anderen, jongeren, gehandicapten en mensen met zwakke gezondheid.

Ter bestrijding van de gedeelde samenleving roept de gemeente de burger op om verbindingen tussen groepen te leggen en sociale netwerken te bouwen, door dialoog, ontmoeting en samenwerking tussen Hagenaars. Want hoe breder het netwerk, hoe meer kans iemand heeft op sociaal-economische stijging én om zich persoonlijk te ontwikkelen. Den Haag roept burgers op om zich in te zetten voor het insluiten van mensen en groepen die aan de kant staan.

Overbrugging kan in de visie van Den Haag heel goed met behoud van eigen identiteit. Er zijn veel gedeelde belangen die etnische achtergrond overstijgen, zoals een leefbare en veilige wijk, een goede school en toekomstkansen, burens die je kent en kunt vertrouwen. Burgers kunnen elkaar rond die belangen vinden en samenwerken, is de gedachte, zonder de eigen identiteit te hoeven opgeven.

De gemeente erkent en waardeert vanuit deze visie ook initiatieven van levensbeschouwelijke organisaties om sociale verantwoordelijkheid te nemen en om bruggen te bouwen naar de samenleving.

Activerend

Een derde kenmerk van het Haagse burgerschapbeleid is dat het activerend wil zijn. De gemeente ziet zichzelf niet als terugtrekkende overheid maar als activerende en uitnodigende overheid. De gemeente geeft zichzelf de taak om maatschappelijke initiatieven inspireren, stimuleren en faciliteren. Vrijwel op alle plaatsen in de tekst waar de gemeente oproept tot actief burgerschap, voegt ze daaraan toe dat dit een oproep is om het samen met de gemeente te doen. De overheid heeft initiatief in het verleden teveel bij de mensen weggehaald. Het initiatief moet teruggegeven worden, de burger moet aan het roer. Maar niet zonder steun van de gemeente: de gemeente moet maatschappelijke initiatieven inspireren, stimuleren en faciliteren.

De gemeente wil de pretentie loslaten dat zij voor elk probleem de oplossing heeft. Geen meespelend regisseur maar stimulator. De gemeente wil vertrouwen uitstralen in burgers: zij moeten er op kunnen rekenen dat hun plannen positief worden benaderd. Vertrouwen in verenigingsleven en levensbeschouwelijke organisaties: snel uitsluitel geven

over wat wel en niet kan, of ze wel of geen gebiedsruimte krijgen. Snel resultaat en feedback op de inzet van burgers in bijvoorbeeld vrijwilligerswerk of bewonersinitiatieven, opdat betrokkenen weten dat ze serieus genomen worden en gewaardeerd worden. ‘De gemeente zal dus flink moeten inzetten op communicatie en promotie.’

Het Fonds burgerschap is het centrale instrument voor dit beleid. Dat beleid komt in hoofdstuk drie aan de orde. Naast het Fonds burgerschap kent het beleid nog andere onderdelen die aan overbrugging moeten bijdragen. Wij hebben deze niet nader bestudeerd maar willen ze hier wel noemen. Zo is er de ontwikkeling van een Haagse Canon, en ‘Café Burgerschap’ ter stimulans van publiek debat, en de Dag van de Haagse Ontmoeting. Daarnaast zijn er stedelijke festiviteiten, en initiatieven om ‘oral history’ van Hagenaars op te schrijven

Er wordt ook veel gedaan om contacten te bevorderen, bijvoorbeeld steun aan inburgeraars die sociaal netwerk buiten eigen groep versterken, via een ‘100 uren programma’ waarin zij een persoonlijk ontwikkelingsplan opstellen dat kan leiden tot scholing of (vrijwilligers)werk. Ook is er een één-op-één koppeling van 600 inburgeraars en coaches die hen wegwijs maken in Haagse samenleving. Ontmoeting moet ook plaatsvinden via de ‘brede buurtschool’ en via het aanstellen van drie sportleiders die sportorganisaties waaraan migranten deelnemen, ondersteunen op gebied van kadervorming en –training, administratie, werving van vrijwilligers en ‘normen en waarden’ in de sport.

Verbinding in context

Verbinding is het centrale doel van het burgerschapbeleid; daarnaast onderscheidt de gemeente nog drie andere doelen:

1. *Toerusten* van menselijk kapitaal: via onderwijs, werk, inburgering, maatwerk voor jongeren. In het onderwijs gaat het vooral om het terugdringen van voortijdige schooluitval, en het overdragen van waarden en normen voor een ‘burgerschapsbewustzijn’. Bij werk gaat het ondermeer om extra inzet op reïntegratietrajecten voor werklozen. Werken of leren is het uitgangspunt.
2. *Delen* van kansen, rechten en plichten. Door wegnemen van belemmeringen om burger te kunnen zijn. Belangrijk daarin is bestrijding van discriminatie op de arbeidsmarkt en meer kleur in gemeentelijk personeelsbestand. Ook wil de gemeente de houding van jongeren door gerichte training bewuster en weerbaarder maken, ten behoeve van presentatie op arbeidsmarkt. Discriminatie in het uitgaansleven worden aangepakt via een Stappanel.
3. *Handhaving*: burgers moeten merken dat de gemeente hufterigheid, intimidatie en bedreiging snel aanpakt. Agressie gericht op gemeentepersoneel wordt hard aangepakt. Dat geldt ook voor huisjesmelkers en dubieuze uitzendbureaus die illegalen uitbuiten, en voor radicalisering en intolerantie.

Deze doelen komen in dit rapport verder niet direct aan de orde: wij hebben ons hier geconcentreerd op het doel van verbinding.

Amsterdam: *Wij Amsterdammers II. Investeren in mensen en grenzen*

Voor Amsterdam is het centrale probleem een wij-zij tegenstelling: verwijdering tussen bevolkingsgroepen, polarisatie en radicalisering van sommigen. Belangrijke momenten daarin waren de moord op Theo van Gogh, spanningen tussen politie en Marokkaanse jongeren, de

incidenten in de Diamantbuurt, geweigerde Marokkaanse sollicitanten, gepeste homo's en Joden, minder snel een stage voor moslima's met hoofddoek. 'Deze voorbeelden hebben zowel betrekking op discriminatie, polarisatie als radicalisering. Hieronder behandelen we deze beleidsdoelen afzonderlijk omwille van de helderheid, waarbij aangetekend moet worden dat ze in het Amsterdamse beleid niet zo expliciet onderscheiden worden.

Passief burgerschap

Amsterdam gebuikt de term burgerschap niet; de nota Wij Amsterdammers II meldt slechts dat het project Burgerschap als afzonderlijk project stopt (besluit 19, april 2005) en dat de uitgangspunten onderdeel uitmaken van integratiebeleid. Dit is de omgekeerde beweging als in Den Haag gemaakt is, waar men van integratie naar burgerschap is overgegaan. In termen van burgerschap ligt in Amsterdam de nadruk van het beleid op passief burgerschap: op de ontbrekende voorwaarden voor Amsterdammers om zich als burger geaccepteerd te voelen, die deels bij instituties en deels bij burgers zelf liggen. Zonder dergelijke burgerrechten wordt actief burgerschap onmogelijk geacht: men moet eerst polarisatie en discriminatie bestrijden, pas dan is het eventueel mogelijk een actieve bijdrage van burgers te vragen. De eisen die men aan burgers stelt zijn vooral gericht op passief burgerschap: van burgers verwacht de gemeente dat zij zich 'normaal' en fatsoenlijk gedragen. Zij dienen te beseffen dat je vrijheid krijgt, niet neemt, en dat je respect krijgt als je het hebt verdiend.

Voor zover beginselen van onze samenleving botsen met die van andere culturen, mag bij migranten een besef verondersteld worden dat dit een consequentie is van migreren en integreren. Andersom mag van de ontvangende samenleving verwacht worden dat men oog heeft voor dit spanningsveld. Het passief burgerschap krijgt vorm via een gecombineerde strategie van 'hard' en 'zacht'. Zacht, in de zin dat Amsterdam een stad moet zijn waar iedereen gelijke kansen heeft en zich vertrouwd en veilig kan voelen. Hard in de zin dat de gemeente, politie en justitie er alles aan moeten doen radicalisering, polarisatie en discriminatie tegen te gaan. Hard en zacht complementeren elkaar.

Discriminatie

Marokkaanse en Turkse leerlingen blijken zich minder geaccepteerd te voelen in de Nederlandse samenleving. Steeds meer allochtonen ervaren discriminatie: momenteel ervaart 50% van de Turken en Marokkanen dit. Politieke participatie onder allochtonen is laag en is sterk gedaald sinds 1994. Er is ook een zorgelijke groep autochtonen die vreemdelingenhaat, nationalisme en frustraties over de multiculturele samenleving breed uitdragen binnen hun gemeenschap. Dit kan tot negatieve beelden en confrontaties leiden. 45% van de Amsterdammers denkt negatief over Marokkanen.

Discriminatie leidt tot afzijdigheid. Een toenemend aantal Marokkaanse leerlingen (50%) identificeert zich nauwelijks met Nederland, maar heeft de moslimidentiteit als bindende factor en uit regelmatig anti-westerse denkbeelden. In de belevingswereld van veel moslimjongeren vormen de bezette Palestijnse gebieden, Irak, Guantanamo Bay, Tsjetsjenië en Afghanistan belangrijke ijkpunten. De bijkomende emotie is: 'het Westen moet ons niet hebben'. Veel moslims hebben de perceptie dat hen onrecht wordt aangedaan. Amsterdam moet zich bewust zijn van internationale context waarin Moslims betekenis geven aan hun plaats in de Nederlandse samenleving.

Discriminatie wil men ook tegengaan door meer bekendheid te geven aan Meldpunt Discriminatie Amsterdam, gericht op doelgroepen moslims, homo's en jongeren, en door afspraken met ondernemers over het deurbelied.

Polarisatie

Veel problemen worden ten onrechte geplaatst in het lopend debat over de 'kloof' tussen islamitische en westerse normen. Amsterdam acht deze voorstelling van zaken onjuist. De probleemschoppers in de Diamantbuurt bijvoorbeeld hadden geen religieus motief maar een opvoedingsprobleem. Polarisatie wil men vooral voorkomen door het mobiliseren van positieve krachten, zoals concerten, de buttonactie 'Extremisme. Dat pikken wij niet', debatten, Dag van de Dialoog, ondersteuning van initiatieven met max. 10.000 euro. Negatieve beeldvorming wil men structureel tegengaan. Ook wil het beleid bijdragen aan het vergroten van kennis van elkaars religie. De lokale overheid wil niet meer spreken van Nederlanders, Turken en Marokkanen, maar van Amsterdammers. Ook acht men 'management by speech' door de politiek en maatschappelijke elite van groot belang in strijd tegen discriminatie.

Radicalisering

Om radicalisering tegen te gaan wil men dus (als onderdeel van de 'zachte' strategie) positieve beeldvorming tussen bevolkingsgroepen bevorderen. Onbekend maakt onbemind, is de gedachte. Beleidsinstrumenten als stadssoap en de Denktanken Sociale Cohesie moeten bekend en meer bemind maken. De gemeente wil intolerant tegen intolerantie zijn, onder meer via het Meldpunt Discriminatie Amsterdam en de Campagne Deurbelied Horeca. Hufterigheid, intimiderend en agressief gedrag worden niet geaccepteerd. Intolerant gedrag tegen vrouwen, homo's, moslims en joden evenmin. Ook wil de gemeente meer kennis opbouwen over radicaliseringprocessen, en mogelijk gerelateerde vraagstukken.

Bij het bestrijden van terreur en het voorkomen van nieuwe aanslagen ligt de bal primair bij de gemeente zelf. Het organiseren en versterken van de gemeentelijke informatiehuishouding is uitontwikkeld. Gemeente en politiek kennen een draaiboek 'Vrede', voor handelwijzen in crisissituaties.

Voor het tegengaan van radicalisering heeft de gemeente quickscans op lagere scholen en in voortgezet onderwijs laten maken om een beeld te krijgen van interculturele verhoudingen op scholen. Ook is er onderzoek verricht naar inzicht naar de beïnvloedbaarheid van jongeren voor radicalisering. Het Amsterdams Onderwijsadviespunt Radicalisering (AOR) is een belangrijk instrument in de aanpak van radicalisering. Schoolbesturen - directies, onderwijzers, docenten etc. - kunnen er terecht voor advies en hulp bij dreigende ontsparingen en radicaliseringproblemen.

Actief burgerschap

Er is in Amsterdam ook aandacht voor actief burgerschap. Zo spreekt de nota ook van investeren in sociaal kapitaal via ondersteuning initiatieven waarin mensen samenwerken. Dit is echter minder duidelijk uitgewerkt dan in Den Haag. Net als in Den Haag wordt in Amsterdam actief burgerschap gekoppeld aan een activerende en stimulerende overheid. Van het bestuur mag verwacht worden dat men zich actief opstelt een veilige, aangename en kansrijke omgeving te scheppen. Het bestuur moet burgers steunen in activiteiten die van

onderop komen; dit vereist een ‘bottom up houding’ bij bestuur en ambtenaren. Ook wil de overheid activiteiten van burgers steunen via communicatie.

Bestaande processen zoals inrichting en beheer van openbare ruimte, buitenschoolse activiteiten en mantelzorg kunnen zó worden ingericht dat er een maximum aan participatie en betrokkenheid ontstaat. Stadsdelen moeten op empowerment gerichte initiatieven doeltreffend ondersteunen. Heel veel kleine initiatieven maken verschil. De overheid wil ook communicatie over positieve initiatieven steunen, bijvoorbeeld publiciteit of een website rond iets als Dag van Dialoog of programma’s op de lokale tv-zender AT5.

Amsterdam streeft ook wel naar het bevorderen van overbruggend sociaal kapitaal, naar ‘het versterken van positief emotioneel contact tussen individuen en groepen om negatieve beeldvorming te ontcrachten en bindend en overbruggend sociaal kapitaal op te bouwen.’ De stad wil de afstand tussen groepen overbruggen en wantrouwen doorbreken. Het versterken van vertrouwen tussen verschillende bevolkingsgroepen in wijken en buurten kan tegenwicht bieden tegen polarisatie. Alledaags contact en samenwerking aan gedeelde doelen gaan conflict tegen, is de gedachte.

Bindend sociaal kapitaal

Behalve overbruggend kapitaal streeft de gemeente ook naar bindend kapitaal: Voldoende binding binnen etnische groepen acht men een voorwaarde voor binding tussen groepen. Door bindend kapitaal voelt men zich vertrouwd met elkaar en is men voldoende toegerust om zich aan overbrugging en aan maatschappelijke en politieke participatie te wagen. Goed voorbeeld van bindend sociaal kapitaal betreft bijeenkomst in Podium Mozaïek’, van Marokkaanse organisaties op naar aanleiding van incidenten in 2006 waarbij Marokkaanse jongeren waren betrokken. De organisaties gaven aan een eigen verantwoordelijkheid te hebben. Deze inzet bracht rust. Ook wil de gemeente de oprichting van seculier centrum voor islamitische kunst en cultuur van nationale allure in Amsterdam stimuleren. Dit centrum beoogt niet-religieuze ontmoetingsplaats te zijn voor het bevorderen van kennis en eigenwaarde, (zelf)reflectie, kunst en debat. Omdat het bestuur vooral veel verwacht van veel kleine initiatieven, worden er ook talloze kleine initiatieven gemeld, van stadssoap tot intern meldpunt radicalisering.

Lokale identificatie

In plaats van de eigen etnische identiteit bepleit men het stimuleren van lokale identificatie: ‘ergens bijhoren’ gaat polarisering tegen, is daarbij de gedachte. Er moet een gedeeld beeld van ‘de werkelijkheid’ tussen steeds meer tegenover elkaar staande groepen ontstaan voor een gevoel van acceptatie bij iedereen. Het doel is dat iedere inwoner van Amsterdam zich identificeert zich met Amsterdam, Vandaar het motto: wij zijn allemaal Amsterdammers. Een van de beleidsinstrumenten daartoe is het Traject Historisch Besef.

Rotterdam: *Mensen maken de stad*

Goed burgerschap

Het Rotterdamse burgerschapbeleid is vooral gericht op het bevorderen van sociaal gedrag en het tegengaan van asociaal gedrag. Het is meer dan in de andere twee steden expliciet normatief van aard: het richt zich op goed burgerschap. De analyse is dat het de stad ontbreekt aan normatieve samenhang. In 2002 is bij grote groepen burgers en bij veel bestuurders het besef ontstaan dat de stad zich in de voorgaande jaren te veel verandering en verscheidenheid had gepermitteerd: hierdoor waren maatschappelijke tegenstellingen en sociale scheidslijnen ontstaan en was de sociale samenhang aangetast. Veel burgers hadden het gevoel dat de stad niet meer van hun was en voelden zich niet meer thuis in hun straat. Rotterdammers werden vooral verenigd door klachten over onbekendheid van medeburger, argwaan en wantrouwen, hufterigheid etc. De stad was hierdoor een gespannen stad geworden, die uitgedrukt werd in de uitslag van de verkiezingen: dit moet anders.

Rotterdam maakt een onderscheid tussen maatschappelijke- en normatieve samenhang. Maatschappelijke samenhang betekent dat er contact is tussen bewoners zodat zij elkaar kennen, en het deelnemen aan sociale activiteiten, aan sociale netwerken in de straat. Normatieve samenhang betekent het delen en onderhouden van waarden, normen en gedragspatronen. Deze vorm van samenhang garandeert dat men elkaar voldoende vertrouwt.

Een hoog niveau van maatschappelijke en normatieve samenhang heeft economische en sociaal-emotionele opbrengsten. Economisch gezien bespaart op toezichtkosten van organisaties en overheid. De sociale en emotionele opbrengst is dat sociale samenhang spanningen en conflicten en dus emotioneel leed voorkomt.

-men hoopt dat door MMdS de wensen van de straat in belangrijke mate de agenda van professionele organisaties en overheid gaan bepalen en het beleid een coproductie wordt van burgers onderling, en van burgers en overheid samen.

-ook beoogt men een hogere kwaliteit van (samen)leven in drie opzichten:

- 1) positievere gevoelens van bewoners over de straat, en meer onderling vertrouwen
- 2) meer activiteiten van burgers onderling
- 3) positievere kijk op de buurt en dus meer mensen die willen blijven

Straatburgerschap

Burgerschap lokaliseert men vooral op straat: de nadruk ligt op straatburgerschap.

De straat is niet alleen de fysieke, maar ook de sociale bouweenheid van de stad. Straataanpak is sociaal bouwprogramma van Rotterdam. Bewoners moeten het met elkaar eens zijn over de dingen die in de straat moeten gebeuren om de kwaliteit van de publieke ruimte en van het samenleven op voldoende niveau te brengen. Dit is de 'basale agenda van de straat', waar diensten naar moeten kijken. Maar de gemeente en diensten gaan hierover in dialoog, de nemen deze niet klakkeloos over. Straten kunnen met mensen worden vergeleken. Beide maken verschillende ontwikkelingsstadia door. Wat in de ene straat mogelijk is, is bij de andere te hoog gegrepen

Actief straatburgerschap

Dit type beleid is volgens de gemeente niet door haar zelf bedacht: initiatieven van burgers bestonden al lang voordat circuit van politici en beleidsmakers het adopteerden.

Staatsburgerschap is iets door en voor burgers, en wordt slechts aangemoedigd door gemeente.

MMdS is dóór burgers, vóór burgers: het wil initiatieven van burgers van de laatste jaren intensiveren en uitbreiden. Hun 'civil science' vormt het hart van dit programma. Daarnaast

maakt het programma gebruik van kennis en ervaringen die door ‘Opzoomer Mee’ en ‘Stadsetiquette’ zijn vergaard in straten en buurten. Men wil deze eerdere projecten uitbreiden. Men beoogt een groei van het aantal straten dat deelneemt aan Opzoomerachtige activiteiten, waardoor meer opbouwende contacten tussen burgers moeten ontstaan. Ook beoogt men een groei van aantal straten dat tevens deelneemt aan Stadsetiquette. Doel: het bevorderen van actief burgerschap, dus dat meer mensen, ook kinderen, deelnemen aan gezamenlijke activiteiten en afspraken maken over goed gedrag. Tevens moeten meer straten bewoners en instellingen duurzame afspraken maken over agenda’s met betrekking tot de zorg voor omgeving, vastgelegd in een ‘sociaal contract’. En ten slotte wil men een toename van het aantal (kader)leden van maatschappelijke organisaties dat een programma heeft doorlopen om centrale waarden en normen uit te dragen en te bevorderen.

De overheid speelt hierbij een steunende rol: burgers moeten de overheid aan hun zijde vinden als ze de kwaliteit van hun stad, straat of buurt willen verbeteren.

Straatladder

Net als in Den Haag maar anders dan in Amsterdam is de methodiek in Rotterdam uitgebeid uitgedacht en beschreven. Allereerst wordt de kwaliteit van de straat vastgesteld volgens de ‘Straatladder’. Deze geeft weer wat dominante interactiecultuur is: hoe bewoners van een straat in het algemeen met elkaar omgaan en contacten onderhouden. Vervolgens stelt men vast welke kenmerken, voorwaarden en middelen nodig zijn om een straat op een bepaalde sport te krijgen en te houden. Dit gebeurt aan de hand van de blik van ‘kritische massa’, de actieve burgers. Hoe hoger een straat opklimt, des te groter de verantwoordelijkheid van derden: het gaat niet alleen om ‘beweging’ van burgers in straten, maar ook om houding, faciliteiten en methodieken van (overheids)diensten en organisaties. Straten kunnen een plan maken om hogerop te klimmen op de straatladder. Op basis van het plan wordt met opbouwwerk samen met Opzoomer Mee ondersteuning geleverd om overeenkomst te realiseren. Daartoe maken bewoners, instellingen, diensten en deelgemeente samen een plan op basis van het standaardplan – ze passen dit aan voor eigen buurt – op basis daarvan maken ze een actiekaart voor de wijk (ingrijpen, onderhouden, volgen of niets doen in straten) en zorgen dat deze wordt uitgevoerd.

Vergelijkende analyse

De drie steden vertrekken vanuit een enigszins verschillende probleemdefinitie. In Amsterdam is het centrale probleem radicalisering en polarisatie, en de centrale tegenstelling die tussen Moslims en niet-Moslims. In Den Haag is gebrek aan binding tussen bevolkingsgroepen het centrale probleem, gekoppeld aan te weinig tot activiteit genodigde burgers. In Rotterdam gaat het vooral om een gebrekkige sociale en normatieve samenhang.

Ook het schaalniveau is verschillend: in Amsterdam denkt men bij burgerschap vooral om de stad met op de achtergrond globalisering en mondiale spanningen, in Den Haag lijkt men vooral naar de buurt en in Rotterdam kijkt men vooral naar de straat.

De doelen van het beleid verschillen dus ook enigszins: in Amsterdam gaat het primair om positief emotioneel contact en om het bestrijden van discriminatie, in den Haag gaat het primair om het verbinden van bevolkingsgroepen en in Rotterdam om gedeelde waarden en normen.

Den Haag en Rotterdam hebben beide een centraal programma dat methodisch duidelijk is uitgewerkt, met een duidelijk speerpunt: de straataanpak van MMdS in Rotterdam

en het Fonds burgerschap in Den Haag. Amsterdam heeft wel een beleidsvisie maar deze moet in de stadsdelen in concreet beleid worden vertaald en daarin wordt ook veel meer de nadruk gelegd op vele kleinere projecten, die samen het beoogde beleid moeten maken. Rotterdam kent veel waarde toe aan meetbare doelen en heeft het beleid dus ook meer in die termen vormgegeven. Een voorbeeld daarvan is het stijgen op de straatladder.

In de verhouding tussen burgers en bestuur gaan geen van drieën uit van een terugtrekkende overheid, maar eerder van een verbindende en uitnodigende overheid. Allen vinden dat de overheid dus ook een actieve rol moet vervullen, waarbij Amsterdam het meest nadrukkelijk niet alleen denkt aan stimuleren en ondersteunen van initiatieven maar ook aan het bestrijden van discriminatie.

Geanalyseerde documenten:

Amsterdam: Wij Amsterdammers II. Investeren in mensen en grenzen

Den Haag: Samen stad zijn. Burgers maken het verschil!

Rotterdam: Mensen maken de stad...zo gaan we dat doen in R'dam. Plan voor de straataanpak

2. Betekenis van het Fonds Burgerschap

In dit deel van het onderzoek zetten wij een specifiek onderdeel van het Haagse burgerschapsbeleid in de schijnwerper door iets te zeggen over de betekenis van het Fonds Burgerschap. De *effecten* van dit fonds waren - door het ontbreken van een nulmeting – niet te bepalen. Wel was het mogelijk te achterhalen wat de *betekenis* van het fonds was en is voor de mensen die er mee te maken hebben. Wij brachten daarom in kaart hoe betrokkenen het Fonds Burgerschap beleven en beoordelen en wat het in hun visie betekent. Onder betrokkenen verstaan we ambtenaren die het beleid coördineren en uitvoeren, andere professionals die bij de toekenning en uitvoering betrokken zijn, en burgers die er voorstellen voor in hebben gediend en deze al dan niet toegekend hebben gekregen.

Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen kunnen worden ondergebracht in een aantal thema's: toegankelijkheid, binding, duurzaamheid, brede uitstraling en de veelbelovende en te verbeteren aspecten.

Wat betreft het thema toegankelijkheid levert dat de volgende deelvragen op:

Voor welke initiatieven van welke burgers was het fonds bedoeld? Welke initiatieven van welke burgers melden zich aan en welke worden gehonoreerd? Hoe verhouden deze zich tot de oorspronkelijke intenties? Hoe is de participatie van burgers in dit fonds in termen van leeftijd, opleiding, etniciteit, inkomen en sekse? Hoe verhoudt dit zich tot de gemiddelde actieve burger en tot de gemiddelde Haagse burger?

Binding werd onderzocht met de volgende vragen:

Zijn de initiatieven die gehonoreerd worden inderdaad in formele zin verbindend – tussen burgers met dezelfde achtergronden (bindend) burgers met verschillende achtergronden (*overbruggend*) of tussen burgers en instituties (*aanhakend*)? Zijn ze in de ogen van betrokkenen in de praktijk ook verbindend (*bindend*, *overbruggend* en/of *aanhakend*)?

De overige thema's leverden de volgende deelvragen op:

Valt er iets te zeggen over de duurzaamheid van de initiatieven? Wat is in de ogen van betrokkenen de bredere uitstraling van de initiatieven? Wat zien betrokkenen als kansen en beperkingen van het fonds? Wat zijn volgens betrokkenen bedoelde en onbedoelde effecten van het fonds? Wat zijn al met al veelbelovende aspecten van het fonds als het gaat om burgerschap en binding en wat zijn problematische en te verbeteren aspecten?

Wij hebben drie stadsdelen geselecteerd - Laak, Escamp en Centrum - en vervolgens voor elk stadsdeel een zestal door het Fonds Burgerschap gehonoreerde initiatieven gekozen. Aan de keuze voor deze stadsdelen ligt het idee ten grondslag dat ze van elkaar moesten verschillen en toch samen een beeld moesten geven van de stad. De keuze voor de zes gehonoreerde initiatieven per stadsdeel werd, in samenspraak met het Bureau Burgerschap, gemaakt op basis van volgende criteria:

1. inhoud van het burgerinitiatief : is er sprake van *bindend*, *overbruggend* of *aanhakend*?
2. spreiding initiatiefnemers in termen van leeftijd / etniciteit / geslacht / opleidingsniveau, functie, mate van activiteit in andere initiatieven, verenigingen en raden.
3. beoogde duur van het initiatief : gaat het om een eenmalig evenement of om een langer lopend project?)
4. gerealiseerde duur van het initiatief: is het alleen ingediend en nooit uitgevoerd, is het na korte tijd afgebroken of het geheel afgerond?

In totaal zijn er diepte-interviews gehouden met 22 burgers, met 3 ambtenaren en met 5 opbouwwerkers. Details hierover vindt u in bijlage 1.

Resultaten

Welke initiatieven worden gehonoreerd?

‘Met het Fonds Burgerschap nodigen wij alle Hagenaars uit om met ideeën te komen en activiteiten te organiseren’ valt te lezen in de folder die het Fonds Burgerschap verspreidt. Het Fonds richt zich op alle inwoners van Den Haag en wil ze betrekken bij elkaar, bij de buurt en bij het beleid, door initiatieven van Hagenaars die in het teken van deze doelen staan financieel te ondersteunen.

Wat komt er van deze intentie terecht? Welke burgers melden zich aan en welke plannen worden gehonoreerd? In 2008 werden 248 aanvragen ingediend bij het Fonds Burgerschap. Van deze aanvragen werden er 150 gehonoreerd. Negen aanvragen werden overgedragen naar andere ‘potjes’, 12 aanvragen werden – na overleg met de ambtenaren – ingetrokken, 7 aanvragen staan te boek als ‘in behandeling’ en 70 aanvragen werden afgewezen.

Deze aanvragen kunnen worden opgedeeld in de volgende categorieën:

Aanvragen 2008 naar categorie

	<i>aantal aanvragen</i>	<i>afgewezen / overgedragen / ingetrokken / in behandeling</i>	<i>percentage gehonoreerd</i>
zelforganisaties	108	39	63
wijkorganisaties / bewonersorganisaties	49	16	67
opbouwwerk / welzijnswerk	28	13	53
religieuze organisaties	7	3	57
culturele organisaties	17	7	58
scholen	4	2	50
sportorganisaties	3	2	33
overige organisaties	32	15	53
<i>totaal</i>	<i>248</i>	<i>97</i>	

De meeste aanvragen worden ingediend door zelforganisaties, wijkorganisaties en opbouwwerk. Ze leveren samen bijna driekwart van alle aanvragen.

Aanvragen van zelforganisaties en wijkorganisaties worden vaker gehonoreerd dan aanvragen uit andere categorieën. De belangrijkste grond voor afwijzing was dat een initiatief deel uitmaakte van een bestaand activiteitenprogramma. Negen aanvragen die niet aan de criteria

bleken te voldoen, werden ingetrokken, meestal na overleg tussen een ambtenaar en de aanvrager.

We hebben bewoners (en ambtenaren en opbouwwerkers) geïnterviewd die waren betrokken bij in het totaal 17 initiatieven. De meeste actieve burgers ouder zijn vijftigers en zestigers, conform het landelijke beeld van actieve burgers in wijkorganisaties en zelforganisaties. Alle respondenten uit de zelforganisaties waren man, hetgeen overeenkomt met het landelijke beeld van de door mannen gedomineerde zelforganisaties. Verder valt op dat het fonds vooral autochtone Turkse en Surinaamse Hagenaars/Hagenezen bereikt. Slechts drie zelforganisaties van vrouwen hebben een aanvraag ingediend.

Geïnterviewde bewoners:

<i>Geslacht</i>		<i>Leeftijd</i>		<i>Etniciteit</i>	
man	18	20-er	1	Autochtoon	12
vrouw	5	30-er	2	Turks	5
		40-er	3	Marokkaans	1
		50-er	8	Surinaams	4
		60-er	4	anders	1
		70-er	1		

Wat valt er te zeggen over de activiteiten en groepen die gehonoreerd worden? Allereerst valt op dat bewonersorganisaties het meest succesvol zijn in het verwerven van geld uit het Fonds. Tien van de zeventien projecten was geïnitieerd door bewonersverenigingen. Deze zijn vooralsnog meestal sterk door autochtonen gedomineerd. Allochtone Hagenezen zijn als aanvragers in de minderheid: van de zeven aanvragen zijn er twee afkomstig van Surinaamse organisaties, twee van Turkse organisaties. Van Marokkaanse, Ghanese, Turks-Koerdische en studentenorganisaties werd ook één aanvraag gehonoreerd. Vrijwel alle aanvragers van zelforganisaties waren zoals gezegd mannen. Slechts vier van de 248 aanvragen werden gedaan door allochtone vrouwenorganisaties (twee door een Surinaamse -, één door een Koerdische - en één door een Sudanese vrouwenorganisatie). Tweemaal was de aanvraag van een opbouwwerker en de achterliggende organisaties niet in beeld. Kort gezegd betekent dit dat het fonds dus vooral toegankelijk is voor (witte) bewonersorganisaties, hetgeen overigens niet noodzakelijk betekent dat het geld alleen deze groepen ten goede kwam.

Om wat voor soort activiteiten ging het dan? Vooral om kunst, cultuur: muziek, gedichten, toneel en dergelijke. Van de 17 initiatieven waren er 10 hierop gericht. Ook feesten en festivals kwamen veel voor: vier initiatieven waren daarop gericht. Te denken valt aan activiteiten als een voetbaltoernooi, een wijkspoortocht of een levend Stratego van het Bewoners Platform Bouwlust of aan een activiteit met klimwand, trampoline en markt van de welzijnsstichting Boog. Maar tweemaal ging het om informatie, bijvoorbeeld op een informatiemarkt. Ook ging het tweemaal om het dele van of vertellen over de eigen geschiedenis. Om debat ging het vijfmaal, meestal in combinatie met andere activiteiten. De keer dat alleen een debat het onderwerp was, mislukte de activiteit omdat er maar vier deelnemers kwamen. Het debat ging eenmaal om gedrag, de andere keren waren algemeen of het onderwerp was onbekend.

Spreading soorten activiteiten van de 17 initiatieven (waarbij sommigen meerdere doelen hadden en dus dubbel scoren):

Soort activiteit:	Frequentie:
Kunst en cultuur	10
feest	4
informatie	2
debat	5

Vrijwel alle respondenten lieten zich in positieve zin uit over het bestaansrecht van het Fonds Burgerschap. Niemand wil het opheffen. Sterker, het is goed dat het er is.

Het is positief dat de gemeentedoor het Fonds burgerschap een beetje dichterbij de bevolking komt (burger, zelforganisatie).

Het is een belangrijk fonds, omdat het organisaties bij elkaar brengt (burger, zelforganisatie).

Het is goed dat het Fonds Burgerschap er is (opbouwwerker).

Volgens veel geïnterviewde betrokkenen is het Fonds Burgerschap weinig bekend. Zij kennen het fonds weliswaar, maar de overgrote meerderheid van de Hagenaars is niet van het bestaan op de hoogte, denken de respondenten – hetgeen overeenkomt met onze eigen bevindingen in interviews met burgers, zoals besproken in hoofdstuk 4.

Ik denk dat als je aan willekeurige voorbijgangers vraagt of ze het Fonds Burgerschap kennen, dan zegt waarschijnlijk 99% 'nee' (burger, wijkorganisatie).

Het Fonds Burgerschap is niet zo bekend. Ook niet bij mij. Ik kwam er bij door afdeling cultuur waar ik een aanvraag had ingediend. Zij verwezen me door naar Fonds Burgerschap (burger, zelforganisatie).

Het fonds zou in hun ogen meer moeten doen aan promotie. Sommigen hebben daar ook ideeën over.

Veel activiteiten die FB subsidieert, spelen zich af in zaaltjes. A weet niet wat B doet. Maak een burgerschapsjournaal op de lokale TV (burger, zelforganisatie).

Het Fonds Burgerschap zou een nieuwsbrief moeten rondsturen, zodat mensen denken 'daar kan ik ook een aanvraag doen'. Nu is het te weinig bekend. Alleen de bewonersorganisaties, die weten het misschien (opbouwwerker).

Betrokkenen achten het wenselijk dat het Fonds Burgerschap beter bekend wordt bij de Haagse bevolking. Zij vinden dat dit het beste kan gebeuren door de resultaten van het fonds breder te etaleren.

Criteria

We gaan nu nader in op de criteria waaraan aanvragen moeten voldoen.

De belangrijkste criteria zijn dat ze een duurzaam effect moeten hebben, dat de initiatiefnemers zelf actief meewerken, de activiteit meerdere culturele grepen bereiken, de activiteiten niet consumptief mogen zijn, geen onderdeel mogen zijn van een regulier programma, en er geen structurele verplichtingen uit mogen voortvloeien. Het toe te kennen bedrag is maximaal 25.000 euro. Voor een precieze opsomming van de criteria verwijzen we naar bijlage 1 bij dit hoofdstuk). Hieronder gaan we in op een aantal problemen met de (soms impliciete) criteria van het fonds: vereiste bureaucratische competenties, de eis van overbrugging, de vereiste duurzaamheid, de bredere uitstraling, de toegankelijkheid van het fonds en de eis dat de activiteiten niet consumptief mogen zijn.

Bureaucratische competenties

De verwoording van de criteria aanvragers stelt voor problemen. Vooral burgers die het Nederlands niet heel goed beheersen, hebben moeite met de formulering van de voorwaarden.

De criteria, de voorwaarden, moeten duidelijker geformuleerd worden. De gebruikte woorden zijn voor onze bestuursleden moeilijk te begrijpen (burger, zelforganisatie).

Niet alleen vindt menigeen de criteria onduidelijk, veel aanvragers ventileren de mening dat de manier waarop de criteria worden gehanteerd om tot een toe- dan wel afwijzing te komen, onduidelijk is.

Je moet aan ik weet niet hoeveel voorwaarden voldoen, wil je aanspraak kunnen maken. En dan denk je: ik voldoe aan alle voorwaarden, en dan klopt het negen van de tien keer toch niet. Vind ik lastig. Inmiddels weet ik wat de bedoeling is van burgerschap. Dus als ik nu een leefbaarheidachtig, integratie-achtig project zou hebben, dan zou ik daar een aanvraag voor kunnen doen. Maar het moet niet rieken naar iets wat een beetje cultureel is, of zo. Maar er wordt bij de beoordeling met twee maten gemeten. Sommige culturele projecten worden wel goedgekeurd. Ik vind het allemaal heel vaag; je kunt er alle kanten mee uit (burger, wijkorganisatie).

Het is volstrekt onduidelijk waarom projecten worden afgewezen, of niet volledig worden gehonoreerd (burger, wijkorganisatie).

De ene keer krijg je precies wat je gevraagd hebt, de andere keer niet. Daar zit geen enkele argumentatie bij. Dat vind ik raar. Er zit een willekeur in de toekenning en afwijzing (burger, wijkorganisatie).

Het Fonds Burgerschap is een goede mogelijkheid, maar de criteria zouden flexibeler moeten zijn (burger, zelforganisatie).

Een deel van deze kritiek valt waarschijnlijk terug te voeren op frustratie. Alle betrokkenen hadden weliswaar gehonoreerde aanvragen ingediend, maar ook te maken gehad met (onbegrepen) afwijzingen. Een duidelijker motivatie van een afwijzing zou een deel van deze frustratie kunnen weghalen. Het probleem zit echter ook in de criteria zelf, zoals we hieronder duidelijk zullen maken.

Vormen van verbinden

Een tweede criterium waar we nader op willen ingaan, betreft de eis van overbrugging ('er moeten meerdere culturele groepen mee worden bereikt.'). Initiatieven van burgers kunnen bindend zijn tussen burgers van dezelfde achtergronden (*bindend*), burgers met verschillende achtergronden (*overbruggend*) of tussen burgers en instituties (*aanhakend*), zoals in hoofdstuk 1 al ter sprake kwam. Het Fonds Burgerschap is speciaal gericht op overbruggende contacten.

Welke bruggen werden er gehonoreerd, dwz, tussen welke verschillende groepen? Van de zeventien initiatieven waren er vijftien gericht op interetnische ontmoeting, één op ontmoeting tussen jong en oud en één op ontmoeting tussen doven en horenden. De interetnische ontmoeting bleef overigens vaak vaag, zelfs al in de opzet: het ging in zeven gevallen om een ontmoeting tussen alle ouderen of alle buurtbewoners van een wijk en daar werd dan bij aangegeven dat dit etnisch verschillende groepen waren en de activiteit dus overbruggend. In andere gevallen ging het om een etnische groep die (vaak ook diffuse, niet nader omschreven) andere groepen bij de activiteiten wilde betrekken, bijvoorbeeld Ghanezen die hun manier van leven willen tonen aan anderen, of Hindoestaanse Surinamers die een avond organiseren voor 'gemengd publiek' dat blijkt te bestaan uit Hindoestaanse Surinamers, Hollanders en Turken.

Dat overbrugging voorwaarde is voor honorering van het initiatief en om die reden altijd vermeld wordt in de aanvraag, betekent niet dat het in de praktijk ook altijd plaatsvindt. Veel respondenten lieten zich hierover sceptisch uit.

Eén van de criteria: je moet samenwerken met andere etnische groeperingen. Is een zwaar criterium. Gebeurt dat? Dat gebeurt op papier, maar in de praktijk gebeurt dat niet. Je schrijft het op, maar het is niet reëel. Etnische organisaties zijn naar binnen gericht. Die moeilijke, zware eis, samen met andere groeperingen, vraagt zoveel! (burger, zelforganisatie).

Omdat het een 'moeilijke, zware eis' is komt het voor dat de opgevoerde samenwerking in werkelijkheid niet van de grond komt.

Op papier kun je mooi samenwerken, maar de werkelijkheid is anders. Er gaat dan wel een uitnodiging uit naar andere organisaties, maar of ze wel komen? Nee. Eigenlijk blijven ze apart. De samenwerking bestaat alleen op papier (burger, wijkorganisatie).

Niet alleen burgers signaleren deze discrepantie tussen papier en werkelijkheid, ook ambtenaren zijn ervan op de hoogte. Eén van hen geeft een voorbeeld:

Bijvoorbeeld, een Hindoestaanse vereniging hadden een religieuze viering. Er zat een groep van zeven Marokkaanse buurtvaders op de eerste rij. Ik heb later met die buurtvaders gepraat en die hadden er totaal niks van meegekregen. Maar zij konden weer op hun lijstje schrijven dat ze die activiteit hadden meegemaakt bij die andere groep. En de ontvangende groep die kon het ook weer op hun lijstje schrijven. Op papier lijkt het dan geslaagd. Maar als je in de praktijk gaat kijken, kom je tot dit soort conclusies (ambtenaar).

Wij hebben in het korte bestek van dit onderzoek niet kunnen onderzoeken in welke mate de initiatieven daadwerkelijk al dan niet overbruggend waren. Wel is duidelijk dat er aan het overbruggen weinig eisen gesteld worden, zoals ook in de formulering meteen duidelijk is: 'meerdere groepen bereiken'. Dit is een dermate vage formulering dat inderdaad

aanwezigheid al voldoende is. Een duidelijker formulering van deze eis is wenselijk, zeker gezien de verdere bevinden die hieronder aan de orde komen.

Daarmee is niet gezegd dat de eis tot samenwerken verkeerd of onhaalbaar is. In hoofdstuk 1 kwam immers al aan de orde dat overbruggend contact bijzonder moeilijk tot stand komt en dat daaraan vaak onrealistische eisen gesteld worden. Elke kleine bijdrage daaraan moet daarom op waarde geschat worden. Door de eis van overbrugging zijn aanvragers gedwongen contact te zoeken met andere groeperingen. De Marokkaanse buurtvaders uit bovenstaand voorbeeld hebben wellicht niet goed begrepen welke religieuze handelingen ze meemaakten, laat staan wat ze betekenden. Maar toch waren ze wel aanwezig en hebben ze contact gehad met de Hindoestaanse gemeenschap. Dat is op zich al winst. Of zoals iemand van een zelforganisatie het uitdrukt:

Het is goed dat het Fonds Burgerschap je verplicht om dingen met elkaar te doen, en niet alleen in de eigen kring (burger, zelforganisatie).

Zonder deze eis en zonder de bijdrage van het fonds had dergelijk contact vermoedelijk niet plaatsgevonden. Dat geldt voor de overbruggende activiteiten van vrijwel alle activiteiten die dankzij het fonds plaatsvonden: zonder de bijdrage van het fonds zou het overbruggende aspect er niet zijn geweest of in veel mindere mate.

Diffuse versus gerichte overbrugging

Over de bijdrage van het fonds aan overbrugging kunnen we niettemin wel iets preciezer zijn. Het lijkt zinvol een onderscheid te maken tussen *gerichte* en *diffuse* overbrugging. Van diffuse overbrugging kunnen we spreken als een groep wijkbewoners of een etnische groep een activiteit organiseert die zij eerder ook organiseerde en die voorziet in de eigen behoeften. Men organiseert een wijkfeest of een etnisch getint festival, primair omdat men daar zelf graag aan meedoet. Om geld te krijgen van het fonds, zegt men nu dat deze activiteit overbruggend is omdat andere buurtbewoners ook welkom zijn. Misschien vraagt men hen ook om iets vanuit de eigen traditie bij te dragen aan muziek of dans, maar het karakter van het evenement verandert er niet wezenlijk door en het georganiseerde contact is zeer beperkt. De verschillende groepen hoeven niets met elkaar te doen, het contact kan beperkt blijven tot het beklimmen van dezelfde klimmuur, het luisteren naar dezelfde muziek of of het eten van dezelfde hapjes.

Gerichte overbrugging daarentegen is gericht op uitwisseling van bepaalde groepen burgers van verschillende achtergronden rond een bepaald thema; een thema waarvan men kan betogen dat een brug ook inderdaad wenselijk of noodzakelijk is. Een voorbeeld hiervan is de gedeelde deelname van katholieke en islamitische kinderen aan de herdenking van de Tweede wereldoorlog waarin het onder meer om gesneuvelde Marokkaanse soldaten gaat. Een ander voorbeeld van gerichte overbrugging is de het muziekevenement voor dove. Slechthorende en horende jongeren van ACKU en een groep studenten.

De meeste initiatieven zijn te bestempelen als diffuse overbrugging; dat is ook logisch want die vorm is gemakkelijker en lijkt meer op beleid dat op allerlei manieren al bestaat, ook elders in Nederland: op heel veel plaatsen worden immers buurtfeesten en buurtbarbecues en festivals georganiseerd. Het verdient aanbeveling om een bewuster beleid te voeren ten aanzien van diffuse en gerichte overbrugging, en tenminste de helft van het fonds te reserveren voor gerichte overbrugging.

Duurzaamheid

Duurzaamheid van initiatieven is onderwerp van twee van de gehanteerde criteria. Ten eerste het criterium dat initiatieven een duurzaam effect moeten hebben (beklijven) op ontmoeting, dialoog en samenwerking en op de relatie burger-burger, burger-buurt en burger-bestuur. Ten tweede de bepaling dat initiatieven die de potentie hebben om duurzaam te beklijven, tot maximaal drie keer gehonoreerd kunnen worden.

Bij menigeen leveren deze criteria verwarring op. Het is ze niet duidelijk wat er mee wordt bedoeld, of men betwijfelt de haalbaarheid ervan.

Initiatieven moeten een duurzaam effect hebben. Ik begrijp niet hoe je dat op voorhand kunt zeggen. Je kunt maximaal drie keer subsidie krijgen voor een activiteit. Hoezo? Is het dan duurzaam genoeg geweest? (burger, wijkorganisatie)

Duurzaamheid is een aspect waarover weinig wordt nagedacht. De respondenten die dat wel doen zien de winst als initiatieven beklijven.

Veel activiteiten zijn eenmalig. Het zou structureler moeten worden (burger, wijkorganisatie).

Hoe kunnen we het verduurzamen? Daar wordt te weinig aandacht aan besteed. Ik vind dat veel straffer gevraagd moet worden: allemaal goed, maar hoe ga je het de komende jaren verduurzamen? Bij alle aanvragen (burger, zelforganisatie).

Interviews met de subsidieaanvragers van de 17 hierboven gepresenteerde initiatieven, laten zien dat twee van die initiatieven eenmalig zijn, zeven eenmaal zijn uitgevoerd met plannen voor een vervolg in 2009, drie initiatieven bestonden al in 2007 en zijn meer dan twee keer uitgevoerd en van vijf initiatieven is niet bekend of ze gecontinueerd zullen worden.

Wijkfeesten zijn het gemakkelijkst duurzaam te maken in de zin dat ze gemakkelijk jaarlijks herhaald kunnen worden. Maar zijn ze daarmee ook duurzaam? Daaraan wordt getwijfeld:

Mensen moeten met elkaar in contact komen. Ik vind dat dit niet altijd wordt bereikt. Ontmoeting moet kleinschalig zijn. Wijkfeesten zijn grote ontmoetingen, maar er gebeurt verder niets. Het moet een vervolg hebben. Ik heb nu een aantal bewoners zo ver dat ze naar bijeenkomsten komen in het kader van de herinrichting, of naar thema-avonden, dat ze niet alleen meer gericht zijn op hun eigen straat. Dat is voor mij die ontmoeting, dat is voor mij die burgerschap. Beseffen dat je ergens invloed op kunt hebben (opbouwwerker).

Enkele andere initiatieven, zoals ‘MuteSounds’, ‘Samen herdenken samen vrijheid vieren’ en ‘Cultureel programma Laak’ maakten zoveel enthousiasme los dat de organisatoren vast van plan zijn om hun succes dit jaar minstens te evenaren, maar dit is nog niet gebeurd. Bovendien verhoudt het criterium van duurzaamheid zich moeizaam tot een ander criterium, nl. dat er uit de activiteit geen structurele verplichtingen voort mogen vloeien. Wel duurzaam, maar zonder structurele verplichtingen – het is moeilijk te bedenken hoe een activiteit aan die tegenstrijdige eis kan voldoen.

Kortom: initiatieven die voor het criterium duurzaam in aanmerking komen, zijn veelal wijkfeesten, die immers gemakkelijk jaarlijks te herhalen zijn. Zo zijn er geen structurele verplichtingen maar is er toch grote kans op herhaling. Maar is dat wel de bedoeling? De eis van duurzaamheid geeft dergelijke *diffuus overbruggende* culturele activiteiten dus een voorsprong in de competitie om het geld in het fonds. De eis van duurzaamheid verklaart dus mede de oververtegenwoordiging van dit soort initiatieven. Als dat met het beleid bewust bedoeld zou zijn, is dat prima. Wij hebben echter niet de indruk dat dit bewust beleid is, eerder lijkt het een onbedoeld bijeffect van de eis van duurzaamheid. Het verdient daarom aanbeveling om de eis van duurzaamheid te heroverwegen: hij is onduidelijk, schept verwarring, is strikt genomen niet te bepalen bij het financieren van eenmalige activiteiten en leidt dus onbedoeld tot een oververtegenwoordiging van culturele evenementen die slechts diffuse overbrugging bewerkstelligen.

Bredere uitstraling

Over de reikwijdte van de gehonoreerde initiatieven valt in het korte bestek van dit onderzoek niet veel met zekerheid te zeggen. Zoals gezegd is dit geen onderzoek naar de effectiviteit van het Fonds Burgerschap, maar primair een inventarisatie van de wijze waarop betrokken het fonds percipiëren. Daarbij is de bredere uitstraling van dit soort beleid sowieso erg moeilijk te bepalen; het zou een onderzoek op zich kunnen zijn, maar dat zou zich dan wel over een langere periode moeten uitstrekken en men zou van tevoren duidelijk moeten bepalen wanneer men vindt dat er van bredere uitstraling sprake is.

Hoe zien de betrokkenen dit criterium? Dat hebben we wel kunnen onderzoeken. Slechts een handjevol respondenten blijkt na te denken over de vraag in hoeverre initiatieven een brede uitstraling hebben. Als ze dit al doen, betreft het vooral de schaal van een initiatief. De gedachte is dat een evenement een bredere uitstraling heeft wanneer er meer mensen aan meedoen. Enkele respondenten spreken zich daarom uit voor meer grootschalige evenementen.

Ik mis nu grote stedelijke projecten. Die kunnen veel losmaken. Maar die worden vaak niet gehonoreerd. Vooral de kleinschalige dingen worden goedgekeurd (burger, zelforganisatie)

Van de 17 door ons onderzochte initiatieven was dat bij 10 onbekend hoeveel mensen ze bereikten. Van de zeven waarvan de bezoekersaantallen wel bekend waren, ging het in vijf gevallen om honderd of meer bezoekers. Maar is er daarmee sprake van een bredere uitstraling? Eerder onderzoek wees uit dat tijdens grote manifestaties als wijkfeesten weliswaar een groot aantal mensen elkaar ontmoeten, maar dat die ontmoeting niet of nauwelijks tot blijvende verbinding leidt (RMO 2005). De opbouwwerker die kleinschaligheid prefereert boven grote evenementen lijkt zich hiervan bewust. De bredere uitstraling is kortom een te vaag criterium om te onderzoeken. Gelukkig is het geen eis bij toekenning (zie bijlage 1 voor de criteria); dat moet ook vooral zo blijven.

Toegankelijkheid

De gevestigde vrijwilligersorganisaties, die de meerderheid van alle aanvragen voor hun rekening nemen, hebben geen moeite om subsidie bij het fonds aan te vragen. Ze vertonen

daarbij de creativiteit om aanvragen zo in te kleden dat ze voldoen aan de voorwaarden. Zij zeiden niet veel moeite te hebben met het doen van een aanvraag bij het fonds.

Het Fonds Burgerschap is toegankelijk. Is laagdrempelig. Je kan bellen en je krijgt de gelegenheid om je aanvraag te motiveren, om het uit te leggen aan de ambtenaar. Dan kan je de zaak nog bijstellen. Er is geen omslachtigheid, iedereen kan het (burger, zelforganisatie).

Aanvraag bij Fonds Burgerschap liep soepel en gemakkelijk. Contact met ambtenaren is vrij direct. Snel antwoord (opbouwwerker).

Voor mij is het makkelijk om subsidie aan te vragen. Ik weet hoe het moet. En ik heb een netwerk (burger, zelforganisatie).

Dit zijn echter dus allemaal burgers die behoorden tot een wijkorganisatie of zelforganisatie. De bestaande vrijwilligersorganisaties bestaan vaak al tientallen jaren en hebben geleerd hoe ze het best kunnen omgaan met subsidieverstrekkers. Zij hadden allen al eerder als aanvrager ervaring met fondsen. Als snel kwamen ze er achter dat ze bestaande plannen zo konden aanpassen of opschrijven dat ze in aanmerking kwamen voor honorering door het Fonds Burgerschap.

Het merendeel van de activiteiten wordt georganiseerd door bestaande vrijwilligersclubs. Je hebt kennis en kunde nodig om deze activiteiten te bedenken en er subsidie voor aan te vragen (ambtenaar).

Mensen willen graag vanuit hun cultuurhistorische achtergrond iets organiseren. Dat is moeilijk geworden t.a.v. die fondsenwerving. Dus verzin je er een item bij. Kijk maar eens even naar die programma-overzichten bij het Fonds Burgerschap; het is allemaal 'dialogue'. En kijk dan eens naar het programma van zo'n activiteit: dialogue is 5 minuten in een drie uur durend programma. Maar ja, je voldoet aan de criteria (ambtenaar).

Professionals bevestigen dat het optoien van een activiteit met een vleug 'ontmoeting' en 'dialogue' regelmatig voorkomt. Sommigen pleiten dan ook voor een betere controle hierop.

Voor bewonersorganisaties en gevestigde zelforganisaties is het fonds dus goed toegankelijk. De meeste burgers behoren echter niet tot deze organisaties. Vooral mensen met een minder bureaucratische competenties en een lagere organisatiegraad, of mensen met een lagere emancipatiegraad hebben niet goed toegang tot het fonds. Deze drie factoren zullen we hieronder achtereenvolgens belichten.

Ten eerste moet je als individu of groep heel wat bureaucratische competenties hebben, hetgeen vaak samengaat met het zijn van een meer gevestigde, grotere organisatie. Velen zijn niet georganiseerd of hun organisaties zijn minder oud en minder bekend met het Nederlandse subsidiebeleid.

Wij [professionals] moeten ze er op wijzen; wij moeten het ook min of meer voor ze invullen. Ze hebben een KvK nummer nodig, dat soort ongein. Dus dat werkt gewoon niet. Het is te complex. De bekendheid is niet groot genoeg en het is niet toegankelijk

genoeg. Ik heb niet gelijk een oplossing, maar dit zijn wel de problemen (opbouwwerker).

Het Fonds Burgerschap is bedoeld voor alle burgers. Dat wordt gewoon niet bereikt. Mensen die slim zijn, vaak zelforganisaties of bewonersorganisaties, die kennen het klappen van de zweep. Maar gewoon een groep bewoners in de wijk.... (opbouwwerker)

Maar ook als het ze lukt om een aanvraag gehonoreerd te krijgen, bijvoorbeeld met hulp van een wijkorganisatie, hebben de initiatiefnemers veel organisatorische en bureaucratische competenties nodig. Een opbouwwerker:

Een groep bewoners in de wijk kan geld aanvragen. Maar dan heb je geld. En dan? Er zijn mensen die het prima kunnen, maar er zijn ook veel mensen die niet weten hoe ze het moeten aanpakken. Ik heb in de afgelopen periode vier groepen moeten teleurstellen; ik had geen tijd om ze te ondersteunen. Ik vind dat het niet terecht komt bij de mensen waarvoor het echt bedoeld is. De zelforganisaties die wel gebruik maken van het Fonds Burgerschap, en dat recht hebben ze natuurlijk, die weten ook de andere fondsen wel te vinden. Maar die andere mensen. Afgelopen jaar zijn er in Laak Noord twee initiatieven niet van de grond gekomen, om die reden (opbouwwerker).

Meer gevestigde organisaties worden vaak gedomineerd door oudere autochtonen of allochtone mannen. Jongeren en vrouwen hebben daardoor minder toegang tot het fonds. Hierbij moet worden aangetekend dat er binnen de gemeente afzonderlijke subsidies bestaan voor specifieke groepen, waaronder vrouwen en jongeren. Het Fonds Burgerschap is niet het enige budget hiervoor. Maar gezien de doelstelling van het Fonds Burgerschap lijkt een verminderde toegankelijkheid voor bepaalde groepen niet wenselijk.

De bedoeling is dat je iedereen insluit, niemand uitsluit. Maar voor mijn gevoel is de praktijk anders. Weinig vertegenwoordigd zijn vrouwenorganisaties, jongerenorganisaties. Het zijn voornamelijk mannen (ambtenaar).

Mensen met minder bureaucratische competenties en een lage organisatiegraad zouden bij aanvragen en uitvoeren van initiatieven meer ondersteuning moeten krijgen, vinden ook de professionals. Die ondersteuning zou moeten bestaan uit het wijzen op de mogelijkheid een aanvraag te doen bij het fonds, het doen van de aanvraag, de uitvoering van de plannen, of een combinatie daarvan.

Ten tweede is ook de emancipatiegraad van sommige groepen een belemmering. Zij zijn er niet aan toe om contact te leggen met andere groeperingen, zij hebben meer behoefte aan herkenning en bewustwording onder elkaar. Voor hen is de eis van overbrugging te hoog gegrepen. Dit geldt vooral voor sommige migranten.

Iedereen trekt zich terug in de eigen groep en heeft ook niet de natuurlijke noodzaak om contacten naar buiten te leggen. Wat wij [gemeente / FB] verwachten is niet wat mensen nodig hebben om verder te komen. Er moet nog heel wat binnen de eigen groep geëmancipeerd worden. Pas na die emancipatie heeft men de tools om zich te richten op andere groepen binnen de samenleving (ambtenaar).

Het burgerschapsbeleid zou moeten worden aangepast of aangevuld om die groeperingen die niet in staat zijn om verbindingen te leggen te ondersteunen met wat ze nu nodig hebben. Overbruggende contacten zijn dan mogelijk iets van een latere moment. Een ambtenaar:

Burgerschap vind ik hartstikke goed, maar je moet het toepassen op die groepen die daarmee uit de voeten kunnen, die daar iets mee kunnen. Niet op de groepen die daar helemaal niets mee kunnen. Het woord 'integratie' is verboden in Den Haag; het wordt niet meer gebruikt. Alleen nog maar 'burgerschap'. Maar het zou èn èn moeten zijn. Groepen die wel in staat zijn verbindingen te leggen moet je faciliteren. Maar groepen die daar niet toe in staat zijn faciliteer je om in staat te komen töt. Emancipatie in eigen kring creëert weerbaarheid en vanuit die weerbaarheid gaan ze op zoek naar de buitenwereld (ambtenaar).

Hierbij moet worden opgemerkt dat het Fonds Burgerschap binding propageert en stimuleert en dat voor emancipatie andere geldstromen beschikbaar zijn. Het bevorderen van emancipatie van groeperingen valt dus niet onder de verantwoordelijkheid van het Bureau Burgerschap. Maar er is wel een emancipatie en burgerschap. Door een lage emancipatiegraad kunnen sommige groepen Hagenaars de weg naar het Fonds Burgerschap niet vinden, waardoor het fonds voor deze groepen feitelijk niet toegankelijk is.

Kortom: het fonds is goed toegankelijk voor door mannen gedomineerde zelforganisaties en voor de door oudere autochtonen gedomineerde wijkorganisaties. Beide zijn dat groepen die een hoge emancipatie- en organisatiegraad kennen, veel bureaucratische competenties hebben en al ruime ervaring hebben met het indienen van subsidieaanvragen. Jongeren en allochtone vrouwen en meisjes, voor wie 'neutrale' wijk- zelforganisaties weinig toegankelijk zijn en die en meer behoefte hebben aan contact onderling, zijn feitelijk in hoge mate van het fonds uitgesloten.

Consumptief

De activiteiten die door het fonds gesubsidieerd worden, mogen niet consumptief zijn. Dit criterium houdt de gemoederen nogal bezig. Veel mensen vinden dit criterium te strikt en te beperkend.

Wat weerstand oproept is dat je er niets van mag eten. Bewoners snappen niet dat ze het geld voor het eten ergens anders vandaan kan komen (opbouwwerker).

Leden van zelforganisaties en wijkorganisaties zijn gewend om activiteiten extra aantrekkelijk te maken door voor eten en drinken te zorgen. Ze zien consumpties als onlosmakelijke onderdeel van een activiteit en begrijpen niet dat dit deel van de activiteit buiten financiering door het Fonds Burgerschap valt.

Activiteiten mogen niet consumptief zijn. Zou geen criterium moeten zijn. Er is bijna altijd eten, want daar komen de mensen voor. Zelfs de gemeente zorgt altijd voor eten bij haar activiteiten. [Het project] 'Eten met de burens' hebben we omgedoopt tot 'Samen met de burens' om het erdoor te krijgen (burger, wijkorganisatie).

We zien hier opnieuw dat burgers de neiging hebben om hun aanvraag zo op te schrijven dat deze zoveel mogelijk voldoet aan de voorwaarden die worden gesteld.

Samenvattend kunnen we stellen dat het fonds goed gebruikt en gewaardeerd wordt en ook toegankelijk is voor met name gevestigde organisaties van burgers: bewonersorganisaties en meer gevestigde zelforganisaties. Zij beschikken over de vereiste bureaucratische competenties, en kunnen voldoen aan de eis van overbrugging. Voor anderen, met name vrouwen en jongeren, is het fonds minder goed toegankelijk.

Het fonds wordt vooral gebruikt voor culturele activiteiten. Dit valt te verklaren uit de eis van duurzaamheid gecombineerd met de eis dat er geen structurele eisen aan gesteld mogen worden, en de diffuse eis van overbrugging. Deze eisen maken dat culturele activiteiten gemakkelijker in aanmerking komen: ze zijn in diffuse zin overbruggend, ze verplichten nergens toe maar kunnen wel gemakkelijk herhaald worden.

Het verdient aanbeveling de eisen aan te passen. Hoe dat zou kunnen, komt in het slothoofdstuk aan de orde.

4. Binding met buurt, stad en land

Wat is de binding van Hagenaars en Hagenezen met de stad Den Haag, met hun buurt en met Nederland? Die vraag staat centraal in dit hoofdstuk. In eerder onderzoek in Amsterdam en Arnhem e.o. (Hurenkamp en Tonkens 2007, 2008 en 2009) vonden we op dit punt verschillen tussen autochtonen en allochtonen: autochtonen voelden zich meer verbonden met Nederland, terwijl allochtonen zich meer verbonden voelden met de buurt en de stad. De wethouder van Den Haag wilde graag weten of dit in zijn stad ook het geval was. Dit hebben we onderzocht middels korte interviews in het stadhuis van Den Haag. We benaderden mensen die in het stadhuis zaten te wachten op bijvoorbeeld een paspoort of rijbewijs. We hebben goede redenen om te vermoeden dat deze mensen in hoge mate representatief zijn voor de bevolking: iedereen moet vroeger of later immers wel een keer voor papieren naar het stadhuis. De representativiteit is bovendien ook hoog omdat vrijwel alle mensen die we benaderden wilden meewerken, hetgeen voor een onderzoek heel bijzonder is.

In totaal is met 160 inwoners van Den Haag van boven de 18 jaar gesproken. 52% vrouw en 48% man. Iets minder dan de helft is autochtoon en iets meer dan de helft is eerste of tweede generatie allochtoon. 42 procent van de respondenten was allochtoon, en een kwart van de respondenten waren Hindoestaanse en Creoolse Surinamers, Turken en Marokkanen – alle groepen ongeveer gelijkmatig vertegenwoordigd; een enkeling was Chinees. Zestig procent woonde meer dan tien jaar in Den Haag, en maar 6% woonde er minder dan een jaar (tabel 1-3, bijlage 1).

De vraag of mensen zich thuis voelen in hun buurt, Den Haag en Nederland, is waarschijnlijk te confronterend en differentieert dus niet echt. Nog geen vijf procent voelt zich niet thuis in de stad; in de buurt is dat wat meer namelijk 11% (tabel 8, bijlage 1). Dat hadden wij ook verwacht. Daarom vroegen we verder op welke momenten mensen zich meer of minder thuis voelen in hun buurt, stad, of Nederland. Die vragen gaven wel een grote variatie in antwoorden.

De uitkomsten van het hier gepresenteerde onderzoek komen grotendeels overeen met die van het eerdere onderzoek. Een belangrijke overeenkomst is dat respondenten aan hun binding met Nederland moeilijk invulling konden geven. Men voelde zich wel verbonden met Nederland, maar wist niet goed te zeggen waarom en wanneer (vgl. Hurenkamp en Tonkens 2007, 2008 en 2009). Niettemin identificeert helft van de respondenten zich het meest met Nederland en een derde het meest met Den Haag. Anders dan in ons eerdere onderzoek in Amsterdam en Arnhem vonden we hier geen duidelijke verschillen tussen autochtonen en migranten (tabel 4, bijlage 3). Dit hangt mogelijk samen met het feit dat Den Haag is verdeeld in Hagenezen en Hagenaren- een onderscheid dat in Arnhem of Amsterdam niet bestaat. Er waren veel autochtone inwoners van Den Haag die zich geen Hagenaar voelden, of juist geen Hagenees. Zo zei een autochtone vrouw van 47: 'Ik voel mij niet een stereotype Hagenaar'. Respondenten die zeiden zich het meest Hagenees te voelen deden dit vaak met veel overtuiging en benadrukten soms geen Hagenaar genoemd te willen worden. Dit maakt de vraag naar de binding met de stad complexer dan in Amsterdam of Arnhem en in algemene zin moeilijk vergelijkbaar.

Bijna tien procent van de migranten identificeert zich met hun oorspronkelijke nationaliteit of geeft aan zich naast Hagenaar of Nederlander ook bijvoorbeeld Surinamer of Marokkaan te voelen. Veel migranten zeggen zich het meest Nederlander voelen. Er zijn verschillen tussen mensen wat betreft de mate waarin ze zich verbonden voelen met buurt, stad of land, en deze hangen soms samen met etniciteit, zoals we hieronder zullen zien.

Op het niveau van het land werd dan ook het vaakst geantwoord dat men zich verbonden voelt met Nederland omdat men hier 'geboren en getogen' is of hier naar eigen

beleving al lange tijd woont- wat men een lange tijd vindt, varieert sterk. Het kan zowel vier als vijftig jaar zijn. Ook zeiden respondenten vaak binding te voelen als zij in het buitenland waren.

Jong versus oud

Verschillen in thuisgevoel in buurt, stad en land hebben meer met leeftijd dan met etniciteit te maken. Jongeren binden zich meer aan de stad dan aan de buurt of het land, en ze zijn over hun binding positiever. Jongeren lijken over het algemeen meer tevreden met de situatie in de buurt. Een jonge man benadrukt bijvoorbeeld dat hij 'niet echt' een binding voelt met zijn buurt. Hij heeft 'nergens last' van en het is 'ok'. Dit kan ermee te maken hebben dat jongeren geen vergelijkingsmateriaal hebben ten opzichte van vroeger of dat zij gewoonweg minder met de buurt hebben. Een aanwijzing voor het laatste is dat sommige jongeren expliciet aangeven de geringe binding met anderen in de buurt prettig te vinden. Dit kan erop duiden dat jongeren minder 'last' hebben van 'de individualisering' dan de oudere generatie, maar het is ook mogelijk dat zij op een ander niveau sociale contacten aangaan. Dit laatste lijkt het geval te zijn: het leven van jongeren speelt zich meer in (het centrum van) de stad af. Daar werken en studeren ze, daar gaan ze uit. De stad is hun belangrijkste levenssfeer. Jongeren noemen meestal de uitgaansgelegenheden, activiteiten tijdens feestdagen, de winkels, koopavonden, (culturele) festivals, en de gezelligheid in het centrum als redenen waarom zij zich meer thuis voelen in de stad.

De buurt heeft voor jongeren minder betekenis. Ze hebben weinig verhaal over de onveiligheid in hun buurt en maar praten wel uitgebreid over de onveiligheid in de stad. Vooral tijdens het uitgaan en in de trams hebben zij last van hangjongeren. Sommigen zouden graag meer politie willen zien om criminele hangjongeren in de gaten te houden. Een jonge vrouw van Marokkaanse afkomst spreekt over 'agressie' en 'asociaal gedrag' in het openbaar vervoer. Een andere jonge vrouw die in het centrum werkt benadrukt dat politie wel aanwezig is in het centrum, maar vaak niet weet 'wat er gaande is'. 'Hangjongeren' halen volgens haar 'dingen' uit.

Maar er zijn ook jongeren die vinden dat de politie hen juist te veel in de gaten houden terwijl zij 'niets fout' doen. Een jonge man met een Surinaamse achtergrond bijvoorbeeld, zegt dat de politie 'streng' is en te veel oplet. Het lijkt niet toevallig dat jonge vrouwen benadrukken dat zij last hebben van hangjongeren en dat jonge mannen soms vinden dat er te veel op hen wordt gelet. (Omdat wij niet van alle respondenten de leeftijd weten kunnen wij niet met zekerheid zeggen of het vooral *jonge* vrouwen zijn die last hebben van andere jongeren.)

Het gevoel van onveiligheid van jongeren heeft meestal te maken met concrete ervaringen, en zij wijten dit niet aan 'de komst van buitenlanders' of de multiculturele samenleving. Wij hebben geen jongeren gesproken die zich negatief over 'buitenlanders' uitlieten.

Oudere Haagse burgers: verschillende referentiekaders

Over een aantal dingen zijn alle (oudere) Hagenezen en Hagenaars van diverse etnische achtergronden het eens. Onveiligheid is de voornaamste bedreiging van hun binding met de buurt. Ook over een aantal redenen om zich thuis te voelen in de stad zijn ze het eens: de sfeer, een goede bereikbaarheid en de nabijheid van het centrum. Het openbaar vervoer is volgens veel respondenten goed geregeld. Het parkeerbeleid daarentegen is voor jonge en

oud, migrant en autochtoon, een grote bron van ergernis: het is te duur en er zijn te weinig parkeerplekken.

Ook het er geboren en getogen zijn en ‘gewenning’ worden vaak genoemd om zich thuis te voelen in de buurt en de stad. Een gevoel van verbondenheid groeit voor een autochtone vrouw met de jaren: ‘ouder worden zorgt voor meer binding’, benadrukt zij. En een man met een Bulgaarse achtergrond voelt zich thuis omdat hij de acht jaar dat hij in Nederland is in zijn huidige buurt woont. Voor beide groepen geldt ook dat een onpersoonlijke karakter van de buurt het thuisgevoel aantast. Een vrouw uit Iran benadrukt: ‘De burens geven elkaar geen aandacht. *They don't care*’.

Ouderen vergelijken de huidige situatie vaker met vroeger. Hun verhaal over binding met de buurt, stad en land komt veelal tot stand via een vergelijking met een eerdere situatie. Die is voor veel migranten anders dan voor veel autochtonen, en zo komen zij op verschillende verhalen over die bindingen. Migrantenvergelijken hun buurtsituatie met hoe deze een paar jaar geleden was en autochtonen vergelijken hun buurt met ‘vroeger’, toen de buurt nog niet zo verkleurd was.

Migrantenvergelijken hun situatie met hun land van herkomst of met de situatie van een paar jaar geleden, en in die vergelijking vallen veel zaken hier positief uit, zowel in de buurt, de stad als in het land. Migrantenvergelijken zoals gezegd meer verhalen over verbeteringen in hun wijk. Een Marokkaanse man zegt dat zijn buurt, de Transvaalbuurt, de laatste jaren positief is veranderd ten opzichte van vroeger toen hij zich ergerde aan geluidsoverlast en er veel junkies rondhingen. Een man van Surinaamse afkomst is te spreken over de nieuwbouw in zijn wijk. En volgens een ander is de Schilderswijk opgeknapt en is er ’s avonds meer politie op straat te vinden.

Migrantenvergelijken zijn niet alleen vaker tevreden dan autochtonen over verbeteringen in hun buurt, zij vinden ook vaker dat zaken moeten worden verbeterd. Een vrouw mist bijvoorbeeld speelgelegenheden en groen in haar buurt. Volgens een andere vrouw worden de woningen slechter en een allochtone man vindt zijn huis te klein. En weer een andere man vindt het vervelend dat hij geen CV heeft omdat hij in een sloopwoning woont. Dat migrantenvergelijken meer verhalen hebben dan autochtonen over de sfeer, de veiligheid, en zaken die in de buurt verbeterd zouden moeten worden duidt erop dat deze kwesties voor hen een belangrijkere rol spelen in de binding en dat zij wellicht meer waarde hechten aan de binding met hun buurt.

Migrantenvoor menging

Het multiculturele karakter kan ook het thuisgevoel van migrantenvergelijken in de *buurt* verminderen: 7.6% van de migrantenvergelijken voelt zich daardoor minder thuis (tegen 11.8% van de autochtonen). Soms omdat zij zich wellicht niet (willen) identificeren met de stereotype migrant zoals een vrouw uit Tunesië die blanken in de wijk prettig vindt en een Italiaan en een Chinese vrouw die zich niet thuis voelen door ‘de immigrantenvergelijken’ in de buurt. Of omdat zij daadwerkelijk ‘last’ hebben van migrantenvergelijken, zoals een vrouw uit Soedan. Haar gevoel van onveiligheid wordt veroorzaakt door agressieve Marokkaanse en Turkse kinderen uit de buurt. En een Turkse man benadrukt dat ‘criminaliteit uit eigen kring’ hem ‘raakt’. Maar meestal gaat het om autochtonen die zich negatief uitspreken over ‘buitenlanders’. Van de 11.8% van de autochtonen voor wie het multiculturele karakter van de buurt hun thuisgevoel aantast spreekt vrijwel elke respondent weinig opbouwend over ‘buitenlanders’, terwijl van de 7.6% van de migrantenvergelijken een groot aandeel liever meer spreiding zou zien van verschillende bevolkingsgroepen. Een Marokkaanse vrouw zegt dat er geen ‘mix’ is in haar wijk, maar ‘alleen zwart’. En een vrouw met Marokkaanse achtergrond vindt het een nadeel dat wijken en scholen niet gemengd zijn. Kortom: voor sommige autochtonen is wonen tussen de eigen

groep vertrouwd en zijn nieuwkomers bedreigend. En voor sommige migranten is wonen tussen de eigen groep meer een ervaring van op- en afgesloten zijn, terwijl zij juist graag tussen verschillende bevolkingsgroepen willen wonen.

Wat de *stad* betreft zijn concrete ervaringen met de gemeente Den Haag voor migranten vaker dan voor autochtonen een reden om zich hier meer thuis te voelen. ‘Alles is goed geregeld’, zegt een mannelijke respondent. Een man uit Libië vindt dat hij goed wordt geholpen door de gemeente en spreekt positief over de inburgeringscursus die zijn vrouw volgt. Een Creools-Surinaamse vrouw vindt de hulp van de gemeente bij het invullen van de belastingformulieren prettig. Ook noemt een migrant de ‘makkelijke bureaucratie’ als reden om zich meer verbonden te voelen en migranten lijken bovendien meer te spreken over de gemeente dan autochtonen.

Trots op Nederland

Opvallend was hoe trots migranten kunnen zijn op Nederland, op het feit dat zij hier wonen en zoals zij zelf soms zeggen: zich ‘hebben aangepast’. Dit lijkt meer dan een sociaal wenselijk antwoord, zij leken in de interviews ook daadwerkelijk trots uit te stralen. Een jonge vrouw met een Surinaamse achtergrond benadrukt hoe ‘trots’ zij is dat zij hier is geboren. Een man uit Libië vindt mensen hier aardiger dan in Engeland en hij benadrukt dat Nederland als zijn eigen land voelt. Een respondent spreekt over hoe ‘gastvrij’ Nederland is, een ander voelt zich hier ‘echt’ thuis, en weer een ander voelt zich ‘welkom’ in Nederland.

De sociale voorzieningen en dat het in Nederland ‘goed geregeld’ is, zijn voor zowel migranten als autochtonen belangrijke redenen om zich meer thuis te voelen in Nederland (tabel 19, bijlage 3). Migrant relateren de sociale voorzieningen op het niveau van de stad en het land vooral aan concrete ervaringen, en autochtonen noemen de voorzieningen alleen op het niveau van het land en verbinden deze vrijwel niet aan concrete ervaringen. Met andere woorden: voor migranten gaat het meer om de sociale voorzieningen op het niveau dat zij ermee te maken krijgen en voor autochtonen is de betekenis van de sociale voorzieningen abstracter, zoals ‘de verzorgingsstaat’.

Ook concrete ervaringen met werk en opleiding spelen voor migranten een belangrijkere rol in hun binding met Nederland. Dit heeft er waarschijnlijk mee te maken dat zij hun situatie hier vergelijken met die in hun land van herkomst en daarom meer waarde hechten aan de mogelijkheden die Nederland hen biedt. Een jonge man benadrukt bijvoorbeeld dat hij in Nederland meer toekomstmogelijkheden heeft. En een vrouw voelt zich meer verbonden met Nederland omdat zij de taal heeft geleerd, hier een opleiding kan volgen en vrijwilligerswerk kan doen.

Voor respondenten afkomstig uit oorlogsgebieden zijn de veiligheid en de vrijheid in Nederland belangrijke redenen waarom zij zich hier thuis voelen. Een respondente vertelt dat zij in Afghanistan niet over straat kon en een vrouw met een Iraanse achtergrond voelt zich meer verbonden door de vrede, veiligheid en vrijheid in Nederland. Ook autochtone Nederlanders noemen soms de ‘vrijheid’ als reden om zich meer verbonden te voelen met Nederland. Maar waar de betekenis van ‘vrijheid’ voor respondenten uit afkomstig uit oorlogs- of gevaarlijke gebieden om fysieke vrijheid gaat, lijkt vrijheid voor autochtonen meer een abstract begrip en betrekking te hebben op de democratie en tolerantie in Nederland.

‘Het koude klimaat’ en ‘het gemis van familie’ kan voor migranten het thuisgevoel verminderen. Niettemin lijken zij over het algemeen tevreden met de situatie in Nederland. Zij hebben naar eigen zeggen ‘niets te klagen’, terwijl autochtonen volgens sommige migranten ‘zeuren en klagen’ en ‘altijd wat te zeiken’ hebben. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het

vergelijkingskader: migranten vergelijken de verzorgingsstaat en de vrijheid die Nederland kent met de situatie in het land van herkomst.

‘Vroeger had je een praatje’

Voor autochtone Haagse burgers is de inrichting van de openbare ruimte belangrijk voor hun thuisgevoel. Zij benoemen dit vaker dan allochtonen als een belangrijke factor die maakt dat zij zich wel of juist niet thuis voelen. Autochtonen hebben minder verhaal over verbeteringen in hun wijk, maar staan wel negatief tegenover een andere verandering in hun wijk, namelijk: de komst van ‘buitenlanders’.

Het onpersoonlijke karakter van de buurt is voor zowel migranten als autochtonen een probleem, maar dit geldt echter voor oudere autochtonen sterker nog dan voor jongere autochtonen en voor (jongere of oudere) migranten. Oudere autochtonen wijten het gebrek aan sociale contacten soms aan de komst van ‘buitenlanders’. Regelmatig zeiden zij in de interviews dingen als: ‘vroeger had je een praatje’, ‘ik heb weinig contact met mensen’, en: ‘het is ieder voor zich’. Volgens een oudere man gaat de mentaliteit achteruit en is er sprake van een ‘ik’ cultuur. De migranten die in zijn wijk zijn komen ziet hij hiervoor als oorzaak, evenals voor het verdwijnen van buurtwinkels waar ‘Turkse bakkers’ voor in de plaats komen. Van de respondenten die zich minder verbonden voelen met de buurt door het verdwijnen van de buurtwinkels, wijten alle respondenten – op een na – dit aan de komst van buitenlanders.

‘Buitenlanders verpesten de buurt’, zegt een oudere vrouw uit de Schilderwijk die daar meer dan twintig jaar woont. Een andere vrouw op leeftijd vroeg of zij met de interviewer ver buiten gehoorsafstand van de andere wachtenden in het gemeentehuis konden gaan zitten zodat zij de mogelijkheid had haar zegje te doen over buitenlanders in haar wijk. Dat deze respondenten tot een oudere generatie behoren die relatief lang in Den Haag wonen is niet toevallig: vooral oudere autochtonen die lang in hun buurt of de stad wonen, zien nieuwkomers als bedreiging en als oorzaak van verminderd contact met de mensen uit hun buurt. Nieuwkomers worden niet alleen als oorzaak gezien voor het verdwijnen van buurtwinkels, maar ook voor een toenemend gevoel van onveiligheid en soms ook van de ‘verloedering’ van de buurt. Het thuisgevoel in de buurt wordt voor een vrouw minder door ‘criminele immigranten’ in de tram. Vaak lijkt het meer om een gevoel te gaan dan om feiten. Een vrouw kan geen voorbeeld noemen van toenemende ‘agressiviteit’ op straat door de komst van migranten. Zij vervolgt: ‘Eigenlijk is alles nog goed gegaan, maar je hoort en je ziet wel eens wat’.

Ook op het niveau van de stad is het multiculturele karakter van de stad voor sommige autochtonen en migranten reden om zich minder thuis te voelen, maar dit geldt vaker voor autochtonen: 6.5% van de migranten en 11.8% van de autochtonen voelt zich daarom minder thuis (tabel 18, bijlage 3). Ook verschilt de motivatie: autochtonen zien ‘buitenlanders’ meer als bedreiging voor de binding en migranten zien liever meer spreiding van verschillende bevolkingsgroepen over de scholen en de wijken. Een Turkse man van 36 jaar vindt bijvoorbeeld dat er te veel witte en zwarte wijken zijn in Den Haag. Volgens een autochtone man van boven de zeventig jaar is de ‘sfeer’ achteruit gegaan door ‘de buitenlanders’. Een autochtone vrouw benadrukt: ‘Den Haag is Den Haag niet meer door de komst van buitenlanders’. Zij voelt zich ’s avonds bedreigd door hen, maar voegt toe: ‘Ook wel door Nederlanders hoor’. Een ander vrouw voelt zich ‘minder veilig’ door buitenlanders. Deze laatste twee uitspraken verklaren waarschijnlijk waarom autochtonen zich onveiliger voelen in de stad dan migranten (22% van de autochtonen tegen 9.8% van de migranten) en waarom

migranten zich op het niveau van de buurt een stuk veiliger voelen dan autochtonen: in tegenstelling tot migranten verbindt met name een groep oudere autochtonen een toenemend gevoel van onveiligheid aan nieuwkomers (tabel 17 en 18, bijlage 3). Al deze citaten zijn afkomstig van mensen die langer dan twintig jaar in Den Haag wonen. Vooral respondenten met een lange woonduur klagen over nieuwkomers in hun stad (tabel 20, bijlage 3).

Terwijl migranten vaker zeggen dat in de stad allerlei zaken goed geregeld zijn, zien autochtonen de bureaucratie en ‘de vele regeltjes’ eerder als probleem. Tegelijkertijd zouden ze willen dat het ‘het beleid van de gemeente’ bijvoorbeeld strenger zou toezien op de veiligheid in de buurten en de stad.

Klaagcultuur

Het meest klagen autochtonen echter over hun binding met Nederland. Zoals gezegd konden alle respondenten aan hun binding met Nederland moeilijk woorden geven, en kwam men er vaak op uit dat men zich met Nederland verbonden voelde om dat men er geboren was of er familie heeft. Autochtonen hebben daarnaast wat meer verhaal over abstracte zaken. ‘De democratie’, ‘de welvaart’ en ‘de vrijheid’, zijn voor autochtonen (meer dan voor migranten) belangrijk in de binding met Nederland: 2.2% van de migranten en 17.6% van de autochtonen voelt zich daardoor meer thuis (tabel 19, bijlage 3).

Maar autochtonen uiten ook meer kritiek op Nederland, bijvoorbeeld op de vele regels, het politieke klimaat, de tolerantie en intolerantie (13.2% van de autochtonen tegen 6.5% van de migranten). Dit kan echter twee kanten uitgaan. Sommigen voelen zich juist minder verbonden met Nederland door een te tolerante houding ten aanzien van toelating van migranten. ‘Aanpassen of wegwezen’, benadrukt een autochtone man. Een andere autochtone man: ‘Witten worden minder ingelicht dan de zwarten. Zij krijgen op de vlucht naar Nederland al het adres van sociale dienst’. En een vrouw die al 69 jaar in haar buurt woont vraagt zich af: ‘Ben ik wel in Nederland?’ Deze uitspraken staan in schril contrast met hoe uitgesproken trots sommige migranten kunnen zijn op het Nederlandschap.

Andere autochtonen klagen over de toename van (autochtone) racisten die teveel klagen over migranten. Ze hebben grote moeite met toenemende intolerantie naar migranten, ook wel verwoord als ‘verharding’ in de politiek en samenleving. Een man spreekt zich negatief uit over ‘racisme’ in Nederland en vindt het ‘jammer’ dat er te veel wordt gepolariseerd.

Klagen autochtonen meer dan migranten? Migrant spreken inderdaad vaker positief over Nederland en minder vaak negatief (tabel 16, bijlage 3). Bijna twee keer zoveel autochtonen als migranten voelen zich bijvoorbeeld minder thuis in Nederland door de sfeer (19.6% tegen 7.6%). Gezien de kritische houding ten opzicht van de tolerantie en het politieke klimaat in Nederland is het niet verwonderlijk dat autochtonen minder dan migranten te spreken zijn over de sfeer in Nederland. Migrant spreken overigens zelden over abstracte waarden als de democratie en de (in)tolerantie.

Betekent dit dat autochtonen zich minder verbonden voelen met Nederland dan migranten? Nee, dit lijkt ons niet het geval te zijn. Net als in ons eerdere onderzoek in Amsterdam en Arnhem (Hurenkamp en Tonkens 2007, 2008 en 2009) lijkt de identificatie van autochtonen met Nederland groot en zijn zij daarom kritisch over veranderingen in de samenleving die hun binding met het land aantasten.

Onze eerdere bevinding dat migranten een sterkere buurtbinding hebben dan autochtonen, wordt voorzichtig bevestigd. Voorzichtig, want de variatie tussen beide groepen is vrij klein. Toch zijn er aanwijzingen dat migranten meer waarde hechten aan zaken die hun buurt

aangaan. Migranten hebben bijvoorbeeld meer dan autochtonen verhaal over de sfeer en de veiligheid in hun buurt. Zij voelen zich vaker meer verbonden door een goede sfeer en vaker minder verbonden door slechte sfeer. Ook zijn migranten meer te spreken over de veiligheid: 23.9% van de migranten en 4.4% van de autochtonen voelt zich meer verbonden vanwege de veiligheid (tabel 17, bijlage 3). Een even hoog percentage migranten als autochtonen (16%) voelt zich minder verbonden met de buurt vanwege onveiligheid.

Ook voor de migranten die expliciet aangeven zich niet thuis te voelen in de buurt spelen een gevoel van onveiligheid en een slechte sfeer een belangrijke rol. Er zijn absoluut gezien maar weinig respondenten die expliciet aangeven zich niet thuis te voelen, maar opvallend is wel dat dit twee keer zoveel migranten als autochtonen zijn (tabel 8 en 10, bijlage 3). Ook dit kan een aanwijzing zijn dat zij meer waarde hechten aan de binding met de buurt.

Conclusies

De meest opvallende verschillen wat betreft thuisgevoel vonden we tussen jongeren en ouderen. Jongeren voelen zich het meest thuis in de stad en hun klachten hebben ook het meest betrekking op de stad, met name op overlast van andere jongeren. Bovendien lijkt hun leven zich vooral in de stad af te spelen waar zij werken, naar school gaan en uitgaan. Zij spreken over hangjongeren die klieren in het openbaar vervoer en tijdens het uitgaan, maar verbinden dit gevoel van onveiligheid niet aan de komst van ‘buitenlanders’.

Dat ligt anders onder ouderen. Er zijn weliswaar weinig verschillen tussen migranten en autochtonen als je hen direct vraagt of zij zich het meest Hagenaar of Hagenees, of Nederlander voelen. Voor zowel migranten als autochtonen zijn gewenning en het geboren en getogen zijn belangrijke redenen om zich meer verbonden te voelen met de buurt en de stad. Op het niveau van het land werd dit nog vaker genoemd, waarschijnlijk omdat respondenten moeilijk invulling konden geven aan hun binding met Nederland.

Maar gevraagd naar wanneer men zich meer of minder thuis voelt in buurt, stad en land vinden we wel verschillen tussen migranten en met name oudere autochtonen. Ten eerste hebben migranten op het niveau van de buurt meer verhaal dan autochtonen over de sfeer, verbeteringen, de veiligheid en de onveiligheid. Bovendien voelen zij zich twee keer zo vaak expliciet niet thuis in hun buurt, wat erop kan wijzen dat juist voor migranten de binding met de buurt belangrijk is.

Onder ouderen vinden we de duidelijkste verschillen tussen migranten en autochtonen, die te maken hebben met een verschillend referentiekader. Sommige oudere autochtone respondenten zien hun buurt veranderen en wijten dit gevoel van onbehagen aan de komst van ‘buitenlanders’. Dit verklaart waarschijnlijk waarom autochtonen zich over het algemeen minder veilig voelen in de buurt en de stad dan migranten. Voor sommige migranten is het onpersoonlijke karakter ook een reden om zich minder thuis te voelen in de buurt. Maar migranten zijn over het algemeen positiever, hetgeen lijkt samen te hangen met hun andere referentiekader, namelijk hun land van herkomst.

Het vergelijkingskader speelt een belangrijke rol in het thuisgevoel van migranten en autochtonen. Op het niveau van de buurt vergelijken migranten de situatie waarschijnlijk met een paar jaar terug en hebben daarom meer verhaal over bijvoorbeeld meer veiligheid. Het vergelijkingskader van een oudere generatie autochtonen gaat verder terug: zij vergelijken de huidige situatie in de buurt met ‘vroeger’ toen de buurt nog niet zo verkleurd was.

Op het niveau van het land hebben veel autochtonen het gevoel dat het culturele erfgoed worden aangetast. Dit kan echter twee kanten uitgaan: sommigen missen het vertrouwde (autochtone) karakter van Nederland, anderen missen juist de Nederlandse tolerantie en hekelen de verharding. Migranten zijn daarentegen vaak erg te spreken over

Nederland en zijn soms uitgesproken ‘trots’ op het Nederlandschap. Dat is te begrijpen uit hun referentiekader: in vergelijking met het land van herkomst is het hier zoals zij zelf vaak zeggen: ‘goed geregeld’. Ex-vluchtelingen waarderen dat zij hier veilig zijn. Logisch dus dat vooral migranten trots zijn op Nederland: ze hebben er meer redenen voor dan autochtonen, die vinden dat Nederland achteruit is gegaan, of ze dat nu aan de komst van migranten of aan de toename van (autochtone) racisten wijten.

Er zijn dus verschillen tussen migranten en autochtonen, maar deze zijn niet zo heel groot en hebben vooral te maken met de meer positieve waardering van migranten voor de voorzieningen en mogelijkheden van de stad en het land, terwijl autochtonen, in vergelijking met ‘vroeger’ meer te klagen hebben. Spanningen doen zich in potentie minstens zo sterk voor tussen mensen die de multiculturele samenleving positief en mensen die hem negatief beoordelen – tussen tolerant en racisten, of tussen multiculturalisten en monoculturalisten, over etnische scheidslijnen heen.

(In de bijlage bij dit hoofdstuk achterin dit rapport vindt u details over de methode, kenmerken van de respondenten, identificatie met Den Haag, Nederland of beide, expliciet niet thuis voelen, en momenten meer of minder thuisgevoel.)

4. Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk geven we de belangrijkste bevindingen weer. Eerst geven we de belangrijkste conclusies van de afzonderlijke hoofdstukken weer, daarna bekijken we ze in hun onderlinge samenhang: wat zegt dit alles over burgerschap en binding in Den Haag, en over de betekenis, de kansen en beperkingen van het Haagse burgerschapsbeleid?

In de inleiding hebben we de belangrijkste begrippen en eerdere inzichten weergegeven. We maken een onderscheid tussen actief en passief burgerschap, en tussen drie soorten binding, geënt op de verschillende vormen van sociaal kapitaal die op basis van het werk van de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam ontwikkeld zijn: bindend, overbruggend en schakelend kapitaal, respectievelijk tussen burgers van dezelfde achtergronden, tussen burgers uit verschillende achtergronden, en tussen burgers en instituties. We signaleerden een zoektocht naar de rol van de overheid in het bevorderen van burgerschap, waarbij na de terugtrekkende overheid nu de activerende overheid centraal staat. Actief burgerschap gedijt beter naarmate de overheid zich ook actiever opstelt. Die gedachte krijgt brede steun en wordt ook door wetenschappelijk onderzoek ondersteund; de vraag is vooral hoe de overheid die actieve rol het beste kan oppakken.

Om onderzoekstechnische redenen was het binnen de gestelde opdracht en tijdsplanning niet mogelijk om het Haagse beleid te evalueren en dat is hier dus ook niet gebeurd. Wel kunnen we iets zeggen over de betekenis van het beleid, gezien de binding van burgers en het gebruik van het Fonds Burgerschap.

Vergelijking van het burgerschapsbeleid van de drie grootste steden

We vergeleken het burgerschapbeleid van Den Haag met dat van de andere twee grootste steden: Rotterdam en Amsterdam, geconcentreerd op het thema binding. Binding is een belangrijk doel in alle drie steden. Dit word echter wel verschillend ingevuld.

In Amsterdam is het centrale probleem radicalisering, polarisatie en discriminatie, en de centrale tegenstelling is die tussen Moslims en niet-Moslims. Deze problemen belemmeren het passief burgerschap van teveel Amsterdammers. Passief burgerschap krijgt daarom in Amsterdam veel aandacht, minstens zoveel als actief burgerschap. In Den Haag is gebrek aan binding tussen bevolkingsgroepen het centrale probleem, gekoppeld aan te weinig tot activiteit genodigde burgers. Actief burgerschap staat dus centraal in het Haagse beleid. In Rotterdam gaat het vooral om een gebrekkige sociale en normatieve samenhang; de nadruk ligt hier op actief, normatief burgerschap.

Ook het schaalniveau is verschillend: in Amsterdam denkt men bij burgerschap vooral om de stad met op de achtergrond globalisering en mondiale spanningen, in Den Haag lijkt men vooral naar de buurt en in Rotterdam kijkt men vooral naar de straat.

De doelen van het beleid verschillen dus ook enigszins: in Amsterdam gaat het primair om positief emotioneel contact en om het bestrijden van discriminatie, in Den Haag gaat het primair om het verbinden van bevolkingsgroepen en in Rotterdam om gedeelde waarden en normen.

Den Haag en Rotterdam hebben beide een centraal programma dat methodisch duidelijk is uitgewerkt, met een duidelijk speerpunt: de straataanpak van MMdS in Rotterdam en het Fonds Burgerschap in Den Haag. Amsterdam heeft wel een beleidsvisie maar deze moet in de stadsdelen in concreet beleid worden vertaald en daarin wordt ook veel meer de nadruk gelegd op vele kleinere projecten, die samen het beoogde beleid moeten maken.

Rotterdam kent veel waarde toe aan meetbare doelen en heeft het beleid dus ook meer in die termen vormgegeven. Een voorbeeld daarvan is het stijgen op de straatladder.

In de verhouding tussen burgers en bestuur gaan geen van drieën uit van een terugtrekkende overheid, maar eerder van een verbindende en uitnodigende overheid. Allen vinden dat de overheid dus ook een actieve rol moet vervullen, waarbij Amsterdam het meest nadrukkelijk niet alleen denkt aan stimuleren en ondersteunen van initiatieven maar ook aan het bestrijden van discriminatie.

Betekenis van het Fonds Burgerschap

Bij het Fonds Burgerschap wordt subsidie voornamelijk aangevraagd door reeds langdurig actieve of semi-professionele actieve burgers van tamelijk gevestigde organisaties. Het is vooral toegankelijk voor bewonersorganisaties, hetgeen overigens niet noodzakelijk betekent dat het geld alleen deze groepen ten goede kwam: vooral van bewonersorganisaties worden aanvragen gehonoreerd (10 van de 17 door ons nader onderzochte). Deze organisaties hebben vaak ook al eerder subsidies weten te verwerven. Naast de gelden van het Fonds Burgerschap ontvangen ze tevens andere subsidies. Van deze min of meer gevestigde organisaties treffen we twee varianten aan. Ten eerste (autochtone) wijkorganisaties; ten tweede gevestigde, meestal door mannen gedomineerde allochtone zelforganisaties, gericht op overbruggende contacten met de autochtoon Nederlandse bevolking.

Voor deze twee groepen lijkt het Fonds Burgerschap een goed instrument: het geeft ze net het zetje dat ze soms nodig hebben om inderdaad een brug te slaan naar andere groepen en genereert creativiteit en positieve activiteit in de vaak negatief bestempelde en soms ook negatief beleefde aandachtswijken. Het stimuleert ze om bruggen te slaan die ze anders waarschijnlijk niet zouden slaan.

Wel moet worden aangetekend dat er soms sprake lijkt van een schijngezamenlijkheid, van een verbinding die vooral op papier bestaat. (De mate waarin dat het geval is hebben wij in het korte bestek van dit onderzoek niet kunnen bepalen). Toch leidt de eis tot samenwerking tot een kennismaking, die als een eerste stap gezien kan worden naar de beoogde samenwerking. De voorwaarde dat er wordt samengewerkt lijkt daarom een criterium dat voor deze groepen gehandhaafd zou moeten worden.

De criteria waaraan aanvragen moeten voldoen roepen bij menigeen vragen op. Ofwel omdat ze niet geheel duidelijk zijn, ofwel omdat afwijzing van de aanvraag op basis van de criteria als onbegrijpelijk wordt gezien.

Het Haagse beleid is meer dan dat van de andere twee steden gericht op de bevordering van overbruggend sociaal kapitaal, met het Fonds Burgerschap als centraal instrument. Of het fonds inderdaad over de hele linie tot meer contacten tussen bevolkingsgroepen leidt, kunnen we in dit onderzoek niet vaststellen. We kunnen wel constateren dat de gebruikers van het fonds tevreden zijn over dit beleidsinstrument, en dat het onder de gebruikers inderdaad bijdraagt tot overbruggende contacten. Hoe diepgaand die contacten zijn kunnen we niet vaststellen. De kritiek van betrokkenen is wel dat het contact soms niet veel meer voorstelt dan dat de ene groep aanwezig is bij een door de andere groep georganiseerd evenement. Tegelijkertijd weten we ook uit ander onderzoek dat overbruggende contacten vaak moeizaam tot stand komen, omdat mensen in hun vrije tijd geneigd zijn om hun eigen soort te zoeken. Aan overbruggende contacten kunnen we daarom slechts beperkte eisen stellen.

‘Beperkte eisen’ is echter niet hetzelfde als ‘vage eisen’. De eis die nu gesteld wordt, ‘meerdere groepen bereiken’, is dermate vaag dat aanwezigheid van meerdere groepen al voldoende is. Een duidelijker formulering van deze eis is wenselijk, waarbij het behulpzaam is een onderscheid te maken tussen diffuse en gerichte overbrugging. Van diffuse

overbrugging kunnen we spreken als een groep wijkbewoners of een etnische groep een activiteit organiseert die zij eerder ook organiseerde en die voorziet in de eigen behoeften, zoals een wijkfeest of een etnisch getint festival.

Gerichte overbrugging daarentegen is gericht op uitwisseling van bepaalde groepen burgers van verschillende achtergronden rond een thema, waarvan men kan betogen dat een brug ook inderdaad wenselijk of noodzakelijk is. Een voorbeeld hiervan is de gedeelde deelname van katholieke en islamitische kinderen aan de herdenking van de Tweede wereldoorlog waarin het onder meer om gesneuvelde Marokkaanse soldaten gaat. Een ander voorbeeld van gerichte overbrugging is het muziekevenement voor dove, slechthorende en horende jongeren van ACKU en een groep studenten. De meeste initiatieven die het Fonds financiert zijn te bestempelen als diffuse overbrugging. Het verdient aanbeveling om een bewuster beleid te voeren ten aanzien van diffuse en gerichte overbrugging, en tenminste de helft van het fonds te reserveren voor gerichte overbrugging.

Het fonds is zoals gezegd goed toegankelijk voor door mannen gedomineerde zelforganisaties en voor de door oudere autochtonen gedomineerde wijkorganisaties. Beide zijn dat groepen die een hoge emancipatie- en organisatiegraad kennen, veel bureaucratische competenties hebben en al ruime ervaring hebben met het indienen van subsidieaanvragen. Jongeren en allochtone vrouwen en meisjes, voor wie ‘neutrale’ wijk- zelforganisaties weinig toegankelijk zijn en die meer behoefte hebben aan contact onderling, zijn feitelijk in hoge mate van het fonds uitgesloten.

Ook moet kritisch gekeken worden naar het criterium van duurzaamheid, in combinatie met de eis dat er geen structurele verplichtingen uit mogen voortvloeien. De activiteiten die het best voor het criterium duurzaam in aanmerking komen, zijn veelal wijkfeesten, die immers gemakkelijk jaarlijks te herhalen zijn en toch geen structurele verplichtingen met zich meebrengen. De eis van duurzaamheid geeft dergelijke *diffuus overbruggende* culturele activiteiten dus een voorsprong in de competitie om het geld in het fonds. Het verdient daarom aanbeveling om de eis van duurzaamheid te heroverwegen: hij is onduidelijk, schept verwarring, is strikt genomen niet te bepalen bij het financieren van eenmalige activiteiten en leidt dus onbedoeld tot een oververtegenwoordiging van culturele evenementen die slechts diffuse overbrugging bewerkstelligen.

Niettemin hebben we ook vastgesteld dat de eis van overbrugging, hoe vaag gesteld ook, voor sommige groepen te hoog is. Gezien hun eigen emancipatiegraad zijn ze daar nog niet aan toe.

Het lukt dus nog niet om alle Hagenaars te bereiken. Voor veel mensen is het Fonds Burgerschap niet goed toegankelijk. Ten eerste allochtone vrouwen. Onder hen is wel behoefte aan emancipatie en ook zelforganisatie, maar zij mogen, kunnen of willen vaak niet deelnemen aan culturele activiteiten samen met mannen, laat staan met mannen van andere etnische groepen. Ook beschikken zij meestal niet over de capaciteiten en kennis om een bijdrage uit het fonds te vragen en het geld te beheren. Dit geldt ook voor migranten die de benodigde bureaucratische competenties en de emancipatie- en organisatiegraad ontberen. Zij zijn nog niet toe aan samenwerking, zij hebben eerst behoefte aan organisatie in eigen kring. Voor hen werkt de eis van samenwerking niet stimulerend maar eerder belemmerend. Een tweede groep die niet snel in aanmerking komt voor het Fonds Burgerschap zijn die autochtone burgers die zich tot nu toe afzijdig hielden en nog geen ‘actieve burgers’ waren. Voor hen is de stap naar het Fonds Burgerschap te groot, omdat je er heel wat vaardigheden en kennis alsmede een organisatiestructuur voor moet hebben.

Kortom: het Fonds Burgerschap is een belangrijk instrument dat door gebruikers hoog gewaardeerd wordt en dat inderdaad bijdraagt aan het beoogde doel van het verbinden van

bevolkingsgroepen. Het fonds is echter momenteel beperkt toegankelijk. Het is vooral toegankelijk voor burgers die deel uitmaken van groepen met een hoge emancipatie- en organisatiegraad en met bureaucratische competenties. Voor burgers met een lagere emancipatiegraad en organisatiegraad en minder bureaucratische competenties zou het fonds enerzijds toegankelijker gemaakt moeten worden door lagere eisen en meer ondersteuning. Anderzijds hebben sommige groepen (eerst) ander beleid nodig, gericht op bevordering van respectievelijk emancipatie en organisatie in eigen kring.

Binding met buurt, stad en land

De helft van de respondenten voelt zich het meest Nederlander, een derde het meest Hagenaar/Hagenees en 14% voelt zich beide evenveel. Er zijn geen duidelijke verschillen tussen autochtonen en allochtonen wat betreft de vraag of zij zich meest Nederlander, Hagenaar of evenveel van beide voelen. Vooral mensen die lang in Den Haag wonen, voelen zich meest Nederlander.

In de verhalen over wanneer men zich meer of minder verbonden voelden met buurt, stad en land, kwamen echter wel etnische verschillen naar voren. Wat maakt dat mensen zich in hun buurt thuis voelen, is vooral de goede sfeer, en voorzieningen en in afnemende mate resp. groen, goede bereikbaarheid, veiligheid en het multiculturele. Gewenning en geboren en getogen zijn in de buurt is ook een belangrijke reden waarom respondenten zich meer verbonden voelen met de buurt, maar dat geldt ook voor de stad. Verbeteringen met betrekking tot de inrichting van de openbare ruimte (groen, netter) en de veiligheid (meer controle, minder inbraken), noemen mensen als redenen waarom ze zich meer thuis zijn gaan voelen.

Vooral oudere autochtonen klagen over de buurt, en de klachten die zij hebben wijten zij vaker direct of indirect aan de komst van migranten. Jongere autochtonen hebben veel minder kritiek op 'buitenlanders'. Jongeren van alle etnische achtergronden hebben ook minder binding met de buurt en lijken dan ook meer gericht op (het centrum van) de stad.

Wat betreft de binding met de stad hebben respondenten veel verhaal over momenten waarop zij zich goed thuis voelen— meer dan over de negatievere momenten. Een positieve sfeer wordt het meest genoemd, gevolgd door de voorzieningen met name het openbaar vervoer, en vervolgens ook werk/opleiding, activiteiten (de openbare ruimte, de zee en het strand veiligheid, multiculturalisme en als laatste de gebouwen (9). Zowel jongeren als ouderen vinden onveiligheid een negatief aspect van Den Haag. Jongeren spreken over onveilige situaties tijdens het uitgaan en over overlast van hangjongeren in trams. Vooral jongeren klagen over hangjongeren.

Aan hun binding met Nederland konden alle respondenten moeilijk invulling geven. Men voelde zich wel verbonden met Nederland, maar wist niet goed te zeggen waarom en wanneer. Vaak zeiden respondenten dit vooral te voelen als zij in het buitenland waren. Belangrijkste reden om zich minder verbonden te voelen met Nederland, is het heersende politieke klimaat in Nederland, maar ook dit wordt slechts 16 maal genoemd.

Opvallend was verder hoe trots migranten kunnen zijn op Nederland, op het feit dat zij hier wonen en zoals zij zelf soms zeggen: zich 'hebben aangepast'. Dit lijkt meer dan een sociaal wenselijk antwoord, zij leken in de interviews ook daadwerkelijk trots uit te stralen. Veel migranten zijn positief over Nederland, zij vinden 'alles is goed geregeld' en zij hebben 'niets te klagen'. Vooral oudere autochtonen klagen wel meer, ook over migranten, en vergelijken de toestand vaker met vroeger, toen er nog minder migranten of minder racisten waren.

Overkoepelende conclusies en aanbevelingen

Haagse burgers zijn behoorlijk tevreden over hun bindingen met de stad, de buurt en het land. De belangrijkste gedeelde bronnen van ontevredenheid van oudere burgers hebben betrekking op ‘het onpersoonlijke karakter van de buurt’, op eenzijdig samengestelde wijken qua bevolking en op onveiligheidsgevoelens. Voor jongeren is de buurt van minder betekenis dan de stad- hun onvrede richt zich ook op onveiligheid en dan met name op overlast van andere jongeren.

Overbruggend contact tussen bevolkingsgroepen lijkt vooral van belang voor wat oudere burgers. Jongeren hebben dergelijke contacten spontaan al meer en hebben minder moeite met de multiculturele samenleving omdat zij daarin opgegroeid zijn.

Omdat ontbrekende binding met buurt en stad vooral te maken hebben met onpersoonlijke en als onveilig ervaren buurten, is het aan te bevelen om intensivering van beleid te richten op bijdragen van burgers aan het persoonlijk en veilig maken van hun buurt.

De met het Haagse beleid nagestreefde overbruggende binding wordt voor een deel bereikt. Groepen met een voldoende emancipatie- en organisatiegraad (wijkorganisaties en een aantal zelforganisaties) blijken in staat om contacten met andere groepen te maken. Voor veel andere groeperingen geldt dat de drempels naar het Fonds Burgerschap moeten worden verlaagd of dat eerst meer bindend kapitaal moet worden vergaard, voordat ze in staat zijn om bruggen naar andere Hagenaars te slaan.

Aanbevelingen

- Continueer het Fonds Burgerschap, maar verruim de toegangscriteria en bied meer ondersteuning.
- Maak een onderscheid tussen *gerichte* en *diffuse* overbrugging en bepaal welk deel van het fonds waaraan besteed moet worden, bijvoorbeeld de helft aan gerichte en de helft aan diffuse overbrugging.
- Maak het Fonds Burgerschap beter toegankelijk voor groepen met minder bureaucratische competenties en lagere organisatiegraad; door enerzijds lagere eisen te stellen op dit punt en anderzijds betere ondersteuning te leveren. Vergroten van de toegankelijkheid van het Fonds Burgerschap kan door:
 - meer bekendheid aan het Fonds te geven,
 - ondersteuning te bieden bij het aanvragen van subsidie,
 - de eis dat de aanvrager een rechtspersoon moet zijn te schrappen.
- Zorg daarmee dat het fonds beter toegankelijk is voor vrouwen en voor groepen die niet al eerder subsidie hebben ontvangen. Als over twee jaar deze twee categorieën rijkelijk in het fonds vertegenwoordigd zijn, is die verbreding geslaagd.
- Verruim het fonds qua doelstelling, zodat het ook gebruikt kan worden voor binding binnen groepen. Zorg wel dat daarop alleen groepen aanspraak kunnen maken die nog niet toe zijn aan overbrugging maar gezien hun emancipatiegraad eerst meer onderlinge binding nodig hebben, zoals geïsoleerde allochtone vrouwen en meisjes.

- Richt intensivering van beleid op bijdragen van burgers en instellingen aan het persoonlijk en veilig maken van hun buurt. Zorg daarbij voor goede ondersteuning vanuit bijvoorbeeld opbouwwerk, teneinde de toegankelijkheid van beleid te vergroten.
- Monitor of de samenwerking zoals die wordt gepresenteerd in de aanvraag ook daadwerkelijk heeft plaatsgevonden.
- Criteria voor honorering:
 - streef naar vereenvoudiging in de verwoording,
 - schrap het criterium dat het toegekende bedrag niet voor consumptieve doeleinden mag worden gebruikt.
 - motiveer duidelijk en uitgebreider waarom een aanvraag is afgewezen.
- Streef naar een grotere bekendheid van het Fonds Burgerschap, bijvoorbeeld door de resultaten breder te etaleren.
- Overweeg om het burgerschapsbeleid nadrukkelijker samen met relevante organisaties vorm te geven.

Bijlagen

Bijlage 1 Tabellen en getallen bij hoofdstuk 3

De criteria waaraan aanvragen bij het Fonds Burgerschap moeten voldoen zijn de volgende:

1. Haagse organisaties en bedrijven, en groepen van minstens tien niet-georganiseerde Haagse burgers kunnen subsidie krijgen. In het laatste geval wordt het geld beheerd door een Haagse organisatie of bedrijf en dienen de initiatiefnemers de aanvraag te ondertekenen.
2. Initiatieven moeten een duurzaam effect hebben (beklijven) op ontmoeting, dialoog en samenwerking en op de relatie burger-burger, burger-buurt en burger-bestuur.
3. Initiatieven die de potentie hebben om duurzaam te beklijven, kunnen tot maximaal drie keer gehonoreerd worden.
4. Activiteiten moeten meerdere culturele groepen bereiken.
5. De initiatiefnemers moeten bereid zijn om zelf actief mee te werken aan de uitwerking en de uitvoering van hun plan.
6. De kosten moeten in een redelijke verhouding staan tot de waarde van de activiteit.
7. Activiteiten mogen niet consumptief zijn.
8. De activiteiten mogen geen onderdeel zijn van een regulier programma.
9. Er mogen geen structurele verplichtingen uit de activiteiten voortvloeien.
10. De voertaal is Nederlands.
11. Een plan mag niet meer kosten dan € 25.000,00.

Onderzoeksmethode

Selectie respondenten.

Voor elk initiatief wilden we twee burgers interviewen en daarnaast twee professionals in ieder stadsdeel. De namen en contactgegevens van zowel de burgers als de ambtenaren en opbouwwerkers zijn geleverd door de gemeente. De gesprekken werden in Laak en Escamp gehouden in de betreffende stadsdeelkantoren. In Centrum werden de interviews in het stadhuis afgenomen. In de maanden januari en februari werden in ieder stadsdeel twee interviewdagen georganiseerd, waarbij geprobeerd werd zoveel mogelijk de gesprekken met burgers en professionals in deze dagen te houden. Om toch tot een acceptabele respons te komen, bleek het noodzakelijk om voor ieder stadsdeel nog twee ‘naveegdagen’ te plannen. Niet iedereen was in staat om op een van de twee oorspronkelijk geplande dagen met ons van gedachten te wisselen. Ook konden burgers regelmatig alleen ’s avonds met ons praten.

Na twee interviewdagen en twee ‘naveegdagen’ per stadsdeel hadden we 30 betrokkenen geïnterviewd. Hoewel dit minder was dan de beoogde 36 respondenten, besloten we – na een kosten-baten-analyse – het hierbij te laten. Tegen het einde van de dertig interviews hoorden we weinig nieuws meer, een teken dat een betrouwbaar beeld van de werkelijkheid was bereikt.

Respondenten

Geslacht, leeftijd en etnische achtergrond van de geïnterviewde burgers / professionals per stadsdeel / initiatief

Laak

Man (42)	Turks	ambtenaar
Man (55)	Sur. / Creools	Sur. Soc. Cult. Ver. Molenwijk
Man (58)	Sur. / Hind.	Hind. Ver. Laakkwartier Noord
Man (63)	Sur. / Hind.	Hind. Ver. Laakkwartier Noord
Man (61)	autochtoon	Wijkberaad Laak Centraal
Vrouw (41)	autochtoon	opbouwwerker
Man (42)	Turks	Ver. Turks Huis
Vrouw (27)	autochtoon	opbouwwerker
Man (50-er)	Sur. / Creools	Sur. Soc. Cult. Ver. Molenwijk
Man (77)	autochtoon	Wijkberaad Laak Centraal
Vrouw (49)	autochtoon	opbouwwerker

Escamp

Vrouw (69)	autochtoon	Wijkberaad Vrederust
Vrouw (37)	autochtoon	Wijkorganisatie Moerwijk
Vrouw (50-er)	autochtoon	Wijkberaad Vrederust
Man (58)	autochtoon	Bewonersplatform Bouwlust
Man (56)	autochtoon	Wijkvereniging Zuiderpark
Man (56)	autochtoon	Bewonersplatform Bouwlust
Man (55)	autochtoon	Stichting Achabab
Vrouw (28)	Marokkaans	opbouwwerker
Man (37)	Marokkaans	Stichting Achabab

Centrum

Man (50-er)	Turks	Turks Platform Den Haag
Man (40-er)	Turks	Turks Platform Den Haag
Man (40-er)	Turks / Koerdisch	Koerd. Cult. Arab. Vereniging
Man (40-er)	Turks / Koerdisch	Koerd. Cult. Arab. Vereniging
Man (29)	autochtoon	groep studenten Hogeschool
Vrouw(20-er)	autochtoon	opbouwwerker
vrouw (30-er)	Turks	ambtenaar
vrouw (40-er)	autochtoon	ambtenaar
Man (44)	Ghanees	Ghana Fest Holland
Vrouw (69)	autochtoon	Ver. voor en door ouderen Transvaalkwartier

Overzicht 17 bestudeerde gehonoreerde initiatieven:

De gehonoreerde initiatieven waarmee de geïnterviewde bewoners waren betrokken, zijn de volgende 17:

Kleurrijk Lentefestival

Aanvrager: Surinaamse Vereniging Molenwijk
Aangevraagd: € 12.110, ontvangen: € 8.310
Samenwerking met: Ghanese Stichting Asanteman Club, Scheveningse Vereniging Trefpunt
Programma: Muziek, voordrachten, poëzie en literatuur
Bereikt: 350-400 bezoekers (Surinaamse, Hollandse, Turkse en Marokkaanse Hagenaars)
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Ontmoeting (met dans, muziek en culturele uitingen)
Duurzaamheid: In 2008 voor de tweede maal georganiseerd, plan om in 2009 opnieuw te organiseren

Tweestrijd 2008

Aanvrager: Hindoestaanse Vereniging Laakkwartier Noord
Aangevraagd: € 1.530, ontvangen: € 1.530
Samenwerking met: Toneelgroep Surye
Programma: Debat over een thema, met toneel. Eerst half uur toneel, daarna debat. Resultaten van het debat worden afsluitend gespeeld door de toneelgroep.
Bereikt: Gemengd publiek (Hindoestaanse Surinamers, maar ook Hollanders en Turken)
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Dialoog (discussie met theater)
Duurzaamheid: In 2008 voor het vierde jaar. Intentie om in 2009 opnieuw te organiseren

Cultureel Programma 2008

Aanvrager: Stichting Wijkberaad Laak Centraal
Aangevraagd: € 6.000, ontvangen: € 6.000
Samenwerking met: Bibliotheek Laak, Stichting Kunst in Beeld, 12 basisscholen
Programma: Workshops inclusief een theatervoorstelling voor de groepen 6 en 7 basisscholen. Thema: Gedrag en omgangsvormen
Bereikt: Alle leerlingen in Laak uit de groepen 6 en 7 van het basisonderwijs
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Dialoog (voorstellingen, workshops, etc.)
Duurzaamheid: Uitgevoerd in 2007 en 2008. Intentie om ook in 2009 te organiseren

Regenboog Festival aan de Laak

Aanvrager: Bewoners Organisatie Laakkwartier-Noord
Aangevraagd: € 7.000, ontvangen: € 5.000
Samenwerking met:
Programma: Thema: Buren ontmoeten burens in kleurrijk Molenwijk. Educatieve, culturele en muzikale onderdelen, danspresentaties, kinderactiviteiten, jongeren- en ouderenactiviteiten, ontmoeting- en informatiemarkt.
Bereikt: Onbekend
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Ontmoeting (muziek, dans, culturele uitingen)
Duurzaamheid: Onbekend

Kinderfeestdag

Aanvrager: Turkse Vereniging Molenwijk
Aangevraagd: € 2.500, ontvangen: € 2.500
Samenwerking met: Vier basisscholen, Bewoners Organisatie Laakkwartier-Noord, Vrijwilligersorganisaties HVL, SVM, Stichting Mooi, Buurtvaders
Programma: Gedichten, liedjes zingen, Javaanse en Turkse dansgroepen
Bereikt: Ca. 450 kinderen (Turkse en andere wijkbewoners)
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Ontmoeting (liedjes, gedichten, dans, spreker)
Duurzaamheid: In 2008 voor de eerste keer georganiseerd. Plannen om te continueren onbekend

Laak draait door

Aanvrager: Stichting Boog
Aangevraagd: € 2.050, ontvangen: € 2.050
Samenwerking met: Oase, Vestia
Programma: Jongeren uitdagen in debat te gaan over belangrijke thema's m.b.t. het samenleven in Laak en Spoorwijk. Gekozen werd een formule die lijkt op die van het televisieprogramma 'De Wereld draait door'.
Bereikt: Zeer slechte opkomst (vier jongeren). Project is mislukt. Organisatie wijt dit aan het verzuim jongeren te betrekken bij planning. Het werd geheel topdown georganiseerd.
Binding: Vrijwel nihil
Ontmoeting/dialogoog: Dialoog (debat)
Duurzaamheid: Zal niet worden herhaald

Wijkfeest Vrederust

Aanvrager: Wijkberaad Vrederust
Aangevraagd: € 15.000, ontvangen: € 10.000
Samenwerking met: Onbekend
Programma: Viering 50-jarig bestaan van de wijk. Podium en groot terras. Zang, dans, bands uit Vrederust, Moskeemuziek, popmuziek, kooi met balspelen, kooi met bewegingssport, kooi met dansdemonstraties, kindercircus en andere kinderactiviteiten, markt met kraampjes van diverse instellingen.
Bereikt: Onbekend
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Ontmoeting (wijkfeest)
Duurzaamheid: De wil is aanwezig om jaarlijks een wijkfeest te organiseren, maar aan de uitvoerbaarheid van dit plan wordt getwijfeld

Moerwijk Moves

Aanvrager: Stichting Wijkorganisatie Moerwijk
Aangevraagd: € 2.000, ontvangen: € 2.000

Samenwerking met: Stichting Mooi, de WOM, Stichting Welkom, Turkse vrouwengroep, Gruppo Ban
Programma: Optredens (Yes R, De Clarks), workshops (Balfolk, Singstar, Guitarhero, dansmat-workshop), tafelgoochelaar, smartlappenkoor, rapgroep.
Bereikt: Onbekend
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Ontmoeting (dans, muziek, workshops)
Duurzaamheid: Onbekend

Wijkfeest Bouwlust

Aanvrager: Bewoners Platform Bouwlust
Aangevraagd: € 4.300, ontvangen: € 4.300
Samenwerking met: Afghaanse vereniging Bouwlust, Ahi Evran Moskee, Bibliotheek Bouwlust, Stichting Mooi, Surinaamse Vereniging Bouwlust. Turkse Vereniging Bouwlust
Programma: Wijkspeurtocht, gezondheidsvoorlichting informatiemarkt, DJ wedstrijd, voetbaltoernooi, beatbox-wedstrijd, levend Stratego, workshops, springkussen, rommelmarkt
Bereikt: 1500 bezoekers
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Ontmoeting (wijkfeest)
Duurzaamheid: Jaarlijks terugkerend (al erg lang)

Wijkvereniging Zuiderpark ontmoet de multiculturele stad

Aanvrager: Wijkvereniging Zuiderpark
Aangevraagd: € 2.400, ontvangen:
Samenwerking met: Hindoestaanse gemeenschap Zuiderpark
Programma: Autochtone en Hindoestaanse wijkbewoners treffen elkaar. Wijkgeschiedenis met elkaar bespreken, multiculturele tafel, kennismaken met elkaars culturele en muzikale tradities
Bereikt: ca. 100
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Beide
Duurzaamheid: Eerste keer in 2008. Activiteit wordt gecontinueerd met telkens een andere culturele groepring

Samen herdenken en samen vrijheid vieren

Aanvrager: Stichting Achabab
Aangevraagd: € 28.035, ontvangen: € 9.900
Samenwerking met: De Sportbank, verschillende Haagse autochtone en allochtone organisaties en scholen en sportclubs
Programma: Leerlingen uit groep 8 van een katholieke en een islamitische basisschool laten deelnemen aan de plechtigheid in Kapelle, waar een aantal Marokkaanse soldaten zijn gesneuveld en begraven. Dit dient als stimulans om beter te integreren in de Nederlandse samenleving
Bereikt: Onbekend

Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Dialoog
Duurzaamheid: In 2008 voor het eerst uitgevoerd. Intentie is om ieder jaar andere scholen en andere niveaus te bereiken

Moerwijk Treedt Op

Aanvrager: Stichting Boog
Aangevraagd: € 5.000, ontvangen: € 5.000
Samenwerking met: Vestia, Stichting Mooi, WOM
Programma: Ontmoeting van bewoners en oud-bewoners rond het Heeswijkplein. Thema: jong en oud. Interactief theater, optredens door wijkbewoners, voetbaltoernooi, gezondheidsvoorlichting, trampoline, klimwand, terras, workshops voor kinderen, springkussen, ballonnenclown, markt met diverse kraampjes, hapjes en drankjes.
Bereikt: Onbekend
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Ontmoeting
Duurzaamheid: Intentie om in 2009 opnieuw te organiseren, dan onder de naam 'Moerwijk oost Festival'

Ontmoeting & Dialoog

Aanvrager: Turkse Platform Den Haag
Aangevraagd: € 10.000, ontvangen: € 6.000
Samenwerking met: Stichting Zebra, HOF, Boog, Bewonersorganisaties, STIOM, GGD, bibliotheek
Programma: Debat met als thema 'Vreedzaam samenleven' en een Iftarmaaltijd
Bereikt: Onbekend
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Beide
Duurzaamheid: Onbekend

Ontmoeting en dialoog met verschillende Hagenaars

Aanvrager: Koerdische Arbeiders & Cultuur Vereniging afd. Den Haag
Aangevraagd: € 7.800, ontvangen: € 4.000
Samenwerking met: Cultureel centrum voor Koerden Den Haag, Stichting Mooi
Programma: Interculturele dialoog d.m.v. stoelendans, Turkse, Koerdische en Suinaams-Hindoestaanse workshops
Bereikt: Onbekend
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialogoog: Dialoog (stoelendans)
Duurzaamheid: Willen het initiatief continueren in 2009, maar dan met andere culturen.

MuteSounds

Aanvrager: ACKU + groep studenten
Aangevraagd: €6.000, ontvangen € 6.000
Samenwerking met: Dove, slechthorende en horende jongeren uit Den Haag

Programma: Muziekevenement voor en ontmoeting van dove, slechthorende en horende jongeren in Den Haag. Dialoog wordt op gang gebracht m.b.v. gebarentolken.
Bereikt: > 500
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialoog: Dialoog (tussen dove, slechthorende en horende jongeren)
Duurzaamheid: Voor de eerste keer georganiseerd in 2008. Continuering in 2009.

Ghana Fest 2008

Aanvrager: Stichting Ghana Fest Holland
Aangevraagd: € 6.000, ontvangen: € 3.500
Samenwerking met: Ambassade van Ghana, Openbare Bibliotheek, Stichting Afro Euro, New Generation Youth League, Adom Foundation, GGD
Programma: De titel voor het Ghana Fest in 2008 was 'Afrika in Holland'. Getoond wordt hoe het leven in Ghana is. Sport, educatie en vermaak
Bereikt: Onbekend
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialoog: Dialoog (sport, educatie, vermaak)
Duurzaamheid: Sinds 2005

Herinneren is leven

Aanvrager: Vereniging voor en door Ouderen Transvaalkwartier
Aangevraagd: € 16.739, ontvangen: € 5.000
Samenwerking met: Aantal elforganisaties en Welzijnsorganisatie Centrum
Programma: Ouderen uit Transvaal geven onder leiding van twee kunstenaars op een artistieke wijze vorm aan herinneringen uit hun leven. In het project waren een aantal ontmoetings- en uitwisselingsmomenten met verschillende groepen die aan het project deelnamen (Marokkaanse ouderen, Surinaamse vrouwen, en gemengde groepen uit zorginstellingen). Zes keer bijeen geweest.
Bereikt: Ca. 60 ouderen
Binding: Overbruggend
Ontmoeting/dialoog: Ontmoeting (ouderen geven herinneringen op kunstzinnige wijze vorm)
Duurzaamheid: Onbekend

Bijlage 2

Bij hoofdstuk 3

‘Als ik wethouder was ...’

In de gesprekken met de respondenten was de laatste vraag altijd: ‘Wat zou je doen als jij wethouder Burgerschap zou zijn?’ Iedereen had hierop een antwoord. Onderdelen uit die antwoorden hebben we in dit rapport verwerkt. Hieronder geven wij alle antwoorden ongesorteerd weer.

Het geld wordt nu niet meer, zoals eerder wel, verdeeld door de stadsdelen, maar centraal (FB). Onze kracht als stadsdeel was dat we experimenteerden. Nu vooral nadruk op sociale cohesie, burgerschap. Vroeger werden ook projecten op allerlei ander terreinen gesubsidieerd. Sport, Cito-resultaten, etc. Vroeger hadden we als beleidsmedewerkers veel meer ruimte dan nu (ambtenaar).

Ontmoeting moet niet om de ontmoeting gaan. Ontmoeting moet samenwerking creëren. Ontmoeting en dialoog, maar dan verder (ambtenaar).

Het zou zo moeten: 30% van het budget zou naar ontmoeting moeten gaan en 70% naar experimenten die verder gaan dan ontmoeting en dialoog. Deze experimenten moeten leiden tot producten waar de burgers wat aan hebben, maatschappelijke producten (bv groepen die langs bejaardentehuizen gaan, etc.) (ambtenaar).

Samengevat: ik ben voor het experiment. Ik zie dat ontmoeten en dialoog noodzakelijke stappen zijn, maar daar moet het niet blijven steken. Ik ben er voor om in te zetten op experimenten die veel verder gaan dan dat. En dat zou een richtingsverandering zijn in het FB ten opzichte van wat er nu gebeurt (ambtenaar)

Organisaties die zich inzetten om burgerschap te promoten, zou wel een aantal coördinaties uren moeten krijgen (lees: geld) om de organisatie te versterken (burger, zelforganisatie).

De gemeente zou de vrijwilliger in DH meer in het zonnetje moeten zetten. Een dagje uit, of een avondje. Als je vrijwilligers wilt, moet je ze ook iets aanbieden. Er gebeurt wel wat, maar niet iedereen krijgt een uitnodiging. En soms komen de uitnodigingen te laat. Er is wel een onkostenvergoeding, maar die zou ruimer moeten zijn. Nu gaat er geld vanzelf inzitten, als je niet uitkijkt (burger, zelforganisatie).

Burgerschap wordt van bovenaf gepropageerd. Maar er wordt weinig gedaan om burgerschap te promoten. Er zou alleen in het Nederlands gecommuniceerd moeten worden door de

gemeente, maar het is toch allemaal nog in drie talen. Als je burgerschap wilt bevorderen, dus dat iedereen elkaar begrijpt, dan moet er maar één voertaal zijn (burger, zelforganisatie).

Als nieuwe wethouder zou ik:

- zorgen voor meer bekendheid
- alle communicatie van de gemeente in het Nederlands
- vaker naar de mensen toegaan. Niet alleen naar activiteiten van bepaalde groepen, maar mensen in de wijk gelegenheid geven om tijdens bijeenkomsten dingen te vragen of te vertellen aan de wethouder

(burger, zelforganisatie).

Als ik wethouder was: Ik zou wat meer informatie naar de burgers willen zien, zodat er ook vanuit onverwachte hoek aanvragen kunnen komen. En misschien kan het ook wel zonder stichting of organisatie die het geld kan ontvangen. Dat er alleen gekeken wordt: wat wil je doen en is dat relevant?, nou doe het dan maar (opbouwwerker).

Als ik wethouder was: ik zou kijken waar ik mijn geld aan uitgeef. Dat zou ik laten uitzoeken. En ik zou kijken naar wat burgers willen. Wat willen ze anders dan wat er nu gebeurt. Men zou meer moeten luisteren naar burgers (burger, zelforganisatie).

Programmabureau Burgerschap: Het is heel erg zoeken. Het is ook een imago- of prestigeding. Een beetje een ivoren toren gevoel heb ik er wel bij. Er worden ideeën gelanceerd, met alle goede bedoelingen, maar ik vind ze vaak wel ver van de werkelijkheid staan. Voorbeeld? Die wijkpanels. Dat wordt idealistisch bedacht en geschreven. Maar je hebt te maken met bewonersorganisaties die zich gepasseerd gaan voelen door zo'n beleid. Er wordt te weinig bottom-up beleid gemaakt. Die wijkpanels zijn bedacht door iemand achter een bureau met veel visie, maar met weinig gevoel voor realiteit (opbouwwerker).

Bij bijeenkomsten van bewoners waarbij mensen van de gemeente ook aanwezig zijn, merk ik dat die mensen van de gemeente bij vragen van bewoners denken: dat moet ik oplossen. Ze denken niet of weinig in termen van de verantwoordelijkheid van burgers of zelf dingen aan te pakken. Dat moet ook bij het Programmabureau Burgerschap een omslag worden. En ook bij professionals in de wijk. Laten we nu eens echt luisteren. We zeggen altijd met z'n allen dat dat belangrijk is, maar hoe doe je dat? (opbouwwerker).

Ik heb tegen de wethouder gezegd: er zijn bij burgerschap drie actoren: de allochtone gemeenschappen, die moet je toerusten; de ontvangende groepering, die moet je ook toerusten; en je collega's, de wethouders met de andere portefeuilles. Burgerschap strekt zich uit tot de terreinen van al je collega's (burger, zelforganisatie).

Mensen moeten met elkaar in contact komen. Ik vind dat dat niet altijd wordt bereikt. Ontmoeting moet kleinschalig zijn. Wijkfeesten zijn grote ontmoetingen, maar er gebeurt verder niets. Het moet een vervolg hebben. Ik heb nu een aantal bewoners zover dat ze naar bijeenkomsten komen in het kader van de herinrichting, of naar thema-avonden, dat ze niet

alleen meer gericht zijn op hun eigen straat. Dat is voor mij die ontmoeting, dat is voor mij die burgerschap. Beseffen dat je ergens invloed op kunt hebben (burger, wijkorganisatie).

Als ik wethouder was zou ik ruimer inzetten op personele kosten.
En ik zou kijken naar de schaal van projecten. Nu wordt veel geld besteed aan wijkfeesten. Ik zou daar een bepaald budget voor reserveren, maar niet meer dan dat bedrag.
Ik zou toch ook naar de naam kijken. De naam burgerschap leeft helemaal niet bij de bewoners. Alleen bij de zelforganisaties. Die zijn slim genoeg om alles naar dat begrip toe te schrijven (opbouwwerker).

Als ik wethouder zou zijn zou ik straten meer laten samenwerken (bv opruimen van de vuurwerkrotzooi na oud en nieuw) (burger, wijkorganisatie).

De wethouder bedoelt het heel goed, maar als ik wethouder zou zijn zou ik het volgende doen;

- ik zou mensen proberen te betrekken door een persoonlijke benadering. Alles inzetten op huis-aan-huis en persoonlijk benaderen.
- Ik zou de criteria duidelijker maken
- Ik zou een simpeler formuliertje maken
- Ik zou willen dat iedereen er gebruik van kan maken.
- Ik zou één comité instellen voor de beoordeling, zodat die eenduidig wordt

(burger, wijkorganisatie).

De wethouder zou de mensen meer bewust moeten maken dat er geld is en wat ze er precies voor moeten doen (burger, wijkorganisatie).

Als ik de nieuwe wethouder was zou ik huis-aan-huis mensen vragen over hun ideeën voor de wijk. Ik zou laten aanbellen door de wijkorganisatie of door iemand van FB. Niet door Boog, want dan gebeurt er niets (burger, wijkorganisatie).

Als je mensen die niet actief zijn, actief wilt maken, zul je overal moeten aanbellen. Dat is te veel werk voor een organisatie als de onze, maar het zou wel moeten gebeuren (burger, wijkorganisatie).

Als ik wethouder burgerschap was zou ik:

- de criteria aanpassen
- minder afwijzen

(burger, wijkorganisatie).

Projecten moeten een kop en een staart hebben. Wat is de start, wat is de nul-meting), wat gaan we doen, wanneer gaan we het evalueren, ook met degene die het geld geeft, wat zijn de effecten en hoe kunnen we het verduurzamen? Dat vind ik belangrijke elementen en daar wordt te weinig aandacht aan besteed. Ik vind dat veel straffer gevraagd moet worden:

allemaal goed, maar hoe ga je het de komende jaren verduurzamen? Bij alle aanvragen (burger, zelforganisatie).

Als ik wethouder was:

- ik zou veel meer aandacht besteden aan verduurzamen
- ik zou de versnippering willen tegengaan, zou meer onderlinge samenhang van projecten nastreven
- ik zou meer nazorg willen
- ik zou projecten drie jaar willen laten doorlopen
- ik zou een geïntegreerd beleid voorstaan en samenwerking nastreven met andere beleidsterreinen
- ik zou een zakelijker benadering willen en de vraag 'wat is de sociale winst?' nadrukkelijk willen stellen

(burger, zelforganisatie).

Als ik wethouder zou zijn:

- zou niet de hele zaak omgooien. Je plukt de vruchten niet meteen
- ik zou wel praten met de mensen om te kijken welke verbeterpunten er zijn
- een verbeterpunt: het is de vraag of iedereen er gebruik van maakt, ook kansarmen

(burger, zelforganisatie).

Als ik wethouder was:

- ik zou meer luisteren naar de bevolking
- het zou zo moeten zijn dat over een paar jaar dit geen issue hoeft te zijn

(burger, zelforganisatie).

ik mis dat organisaties goed ondersteund worden. De organisaties missen ondersteuning (burger, zelforganisatie).

Ik mis nu grote stedelijke projecten. Die kunnen veel losmaken. Maar die worden vaak niet gehonoreerd. Vooral de kleinschalige dingen worden goedgekeurd (burger, zelforganisatie).

Als ik wethouder was:

- ik zou FB voortzetten. Maar ik zou niet vóór de organisaties organiseren, maar met de organisaties
- Het beleid is goed bedoeld, maar er zijn veel dingen die verbeterd kunnen worden.
- Niet vóór de mensen organiseren, maar met de mensen. Dat gebeurt nu niet.
- Meer kijken naar de behoeften van- en luisteren naar de gemeenschappen (burger, zelforganisatie).

Als ik wethouder was:

- met de vrijwilligersorganisaties om de tafel gaan zitten, alle 3 of 6 maanden. Zodat de wethouder de situatie beter kent (burger, zelforganisatie).

FB zou duidelijk(er) moeten maken dat het niet alleen om multiculturaliteit gaat. Als je als vrijwilliger in een Nederlandse wijk op de site kijkt denk je al snel: daar zal ik wel buiten vallen. Misschien dat je daardoor een aantal mensen niet bereikt (burger, andere organisatie).

Als ik wethouder was:

- inzetten op toegankelijkheid
- duidelijker maken dat je hulp kunt krijgen als je wilt aanvragen
- iedereen moet weten dat FB bestaat
- Misschien is het een idee om een Burgerschapsmakelaar in te zetten, een intermediair tussen FB en burgers, die helpt bij het aanvragen

(burger, andere organisatie).

Bij de Burgerschapsprijs is het verschil in geldbedrag tussen 1^e prijs (25.000 euro) en 2^e en 3^e prijs (2500 euro) te groot (burger, andere organisatie).

Als ik wethouder was:

- de naam veranderen
- meer vraaggericht werken in de wijk, maatwerk per wijk
- toeloop naar het fonds proberen te vergroten, kijken in welke wijken weinig aanvragen zijn en daar de boer op gaan

(opbouwwerker).

Als ik wethouder was:

- meer grote evenementen
- achterstandsbeleid moet voorrang krijgen op burgerschapsbeleid
- de criteria: ik zou de emancipatie daarin terugbrengen
- kijken naar de behoeften van organisaties en burgers; nu teveel topdown

(ambtenaar).

Wij komen groeperingen tegen in de stad die hoge noden hebben. En daar moeten wij wat mee. Er zit nog een hele hoop narigheid die door het FB niet meer naar boven komt. Ze zouden ons moeten vragen: stadsdelen, wat willen jullie met het FB? En dan met ons de criteria vaststellen. Nu zijn de criteria eenzijdig vastgesteld (ambtenaar).

Bijlage 3

Tabellen en cijfers bij hoofdstuk 4

Methoden

Er zijn halfgestructureerde interviews gehouden. De antwoorden van respondenten zijn waar mogelijk ingedeeld bij de categorieën en daarnaast vallen afwijkende antwoorden onder de categorie 'overig'. Bovendien is doorgevraagd naar waarom bepaalde zaken het thuisgevoel verminderen of vergroten. Dit is belangrijk aangezien de motivatie van migranten en autochtonen om een thema aan te snijden soms verschilt.

Ook moet er rekening mee worden gehouden dat percentages in de werkelijkheid hoger kunnen uitvallen. Ten eerste is het mogelijk dat er door sommige interviewers minder is doorgevraagd en ten tweede zijn sommige respondenten wellicht door tijdgebrek weinig ingegaan op bepaalde onderwerpen terwijl zij daar misschien wel een mening over hebben. Desalniettemin zullen deze punten waarschijnlijk weinig invloed hebben op de variatie in percentages tussen migranten en autochtonen.

Ten derde is het belangrijk op te merken dat respondenten minder verhaal hebben over Nederland dan over de buurt en de stad (tabel 13). Dit kan te maken hebben met de opbouw van de vragenlijst: we hebben als eerste het thuisgevoel in de stad besproken, vervolgens de buurt en als laatste het thuisgevoel in Nederland. Maar dat is niet het enige: het bleek ons ook dat respondenten het moeilijk vinden iets te zeggen over verbondenheid met Nederland.

Wie zijn er geïnterviewd? Alle geïnterviewden zijn 18 jaar of ouder. Van de 160 respondenten is 52% vrouw en 48% man. Iets minder dan de helft is autochtoon (42.5%) en iets meer dan de helft (57.5%) is eerste of tweede generatie allochtoon. Bovendien hebben wij gekeken naar de etnische achtergrond, de woonduur, en van 23% van de respondenten is de leeftijd bekend (tabel 1-3). De samenstelling van de onderzoeksgroep maakt dat de resultaten van dit onderzoek representatief zijn voor de inwoners van Den Haag.

Kenmerken van de respondenten

Tabel 1

Hindoestaans- Surinaams: 5.7 % (9).
Creools-Surinaams: 5.7% (9).
Chinees: 1.25% (2)
Turks: 5.7% (9)
Marokkaans: 6.25% (10)
Autochtoon: 42.5% (68)
Overig: 33% (53)

Percentage respondenten naar etnische achtergrond

Tabel 2

< 1 jaar: 9 = 5.6%
1-5 jaar: 23 = 14.4%
5-10 jaar: 28 = 17.5%
10-20 jaar: 31 = 19.4%

> 20 jaar: 66 = 41%
3 missing = 2%

Percentages respondenten naar woontijd

Tabel 3

18-30: 33.3 % (12)
31-50: 30.6% (11)
51-70: 25 % (9)
>70: 11.1% (4)
Totaal 36 respondenten (22.5% van totaal)

Percentage respondenten naar leeftijdscategorie

Identificatie met Den Haag, Nederland of met beide

Stereotype Hagenaar

Voelen inwoners van Den Haag zich het meest Hagenees of Hagenaar, Nederlander of evenveel van beide? De meeste respondenten identificeren zich met Nederland en Den Haag (tabel 4). Anders dan in ons eerdere onderzoek in Amsterdam en Arnhem zijn er geen duidelijke verschillen tussen autochtonen en migranten. Dit kan te maken hebben met een uitspraak van een autochtone vrouw van 47: 'Ik voel mij niet een stereotype Hagenaar'. Ondanks het onderscheid Hagenaar tussen Hagenees kleef er misschien een stereotype beeld aan Hagenaar of Hagenees zijn. Voor dit idee is wat te zeggen aangezien respondenten die aangaven zich het meest Hagenees te voelen dit vaak met veel overtuiging overbrachten en soms benadrukten geen Hagenaar genoemd wilde worden. Een verschil tussen beide groepen is wel dat bijna tien procent van de migranten zich identificeert met hun oorspronkelijke nationaliteit of zich naast Hagenaar of Nederlander ook bijvoorbeeld Surinamer of Marokkaan voelt. Desgevraagd zeggen veel allochtonen dat zij zich het meest Nederlander voelen.

Het bovenstaande zegt weinig over de binding van migranten en autochtonen met de verschillende niveaus. Bovendien wordt de vraag aan inwoners van Den Haag of zij zich thuis voelen in hun buurt, stad en land zelden negatief beantwoord omdat de vraag waarschijnlijk te confronterend is (tabel 8, bijlage). Daarom kijken wij hieronder naar de momenten waarop Haagse burgers zich het meest thuis voelen in hun buurt, stad en land. Er blijken wel degelijk opvallende verschillen te bestaan tussen autochtonen en migranten.

Tabel 4

	Meest Hagenaar/Hagenees	Meest Nederlander	Evenveel van beide
All	30.4%	49%	15.2%
Aut	36.8%	48.5%	11.8%
Totaal respondenten	33%	49%	14%

Percentage totaal aantal respondenten en allochtonen en autochtonen dat zich het meest Hagenaar/Hagenees, Nederlander of evenveel van beide voelt. De percentages komen niet op 100% omdat respondenten ook andere antwoorden of geen antwoord hebben gegeven.

Tabel 5

Etniciteit	Nederlander	Hagenees/Hagenaar	Beide
Hind-Sur	56 % (5)	22 % (2)	22 % (2)
Cr-Sur	44 % (4)	66 % (6)	0 %
Chin	100 % (2)	0%	0%
Turks	67 % (6)	22 % (3)	11 % (1)
Marokk	56 % (5)	20 % (2)	20 % (2)
Aut	48 % (33)	37 % (25)	12 % (8)
Overig	47 % (25)	28 % (15)	17 % (9)

Aandeel per etnische groepering dat zich het meest Nederlander, Hagenaar/Hagenees of evenveel van beide voelt. De absolute getallen staan tussen haakjes. Sommige respondenten hebben niets of iets anders geantwoord, daarom komen de percentages per etnische groepering niet op 100%.

Tabel 6

Woontduur	Hagenaar/Hagenees	Nederlander
< 1	55,5 % (5)	33 % (3)
1-5	17,4 % (4)	69,6 % (16)
5-10	32 % (9)	50 % (14)
10-20	29 % (9)	58 % (18)
> 20	39 % (26)	39,4 % (26)

Percentage respondenten dat zich meest Hagenaar/Hagenees of Nederlander voelt naar woontduur.

Vooraf mensen die kort in Den Haag wonen, voelen zich het meest Hagenees. Vooraf mensen die lang in Den Haag wonen, voelen zich het meest Nederlander.

Tabel 7

Leeftijdscategorie	Hagenees/Hagenaar	Nederlander	Beide
18-30	33,3% (4)	41,7% (5)	16,7% (2)
31-50	9% (1)	63,6% (7)	9% (1)
51-70	44,4% (4)	11,1% (1)	33,3 % (3)

Percentage respondenten dat zich meest Hagenees/Hagenaar, Nederlander of evenveel van beide voelt naar leeftijdscategorie

Expliciet niet thuis voelen

Tabel 8

<p>4,4 % (7) van de respondenten voelt zich niet thuis in de stad. 11,3 % (18) van de respondenten voelt zich niet thuis in de buurt. 4,4 % (7) van de respondenten voelt zich niet thuis in het land.</p>
--

Percentage van de respondenten dat zich niet thuis voelt in stad, buurt en land

De verbondenheid met de buurt is het grootst, groter dan met stad of land. Zeven respondenten geven aan zich niet thuis te voelen in de stad. Zes daarvan voelen zich niet ook thuis in hun buurt, een ervan voelt zich ook niet thuis in Nederland. Achttien respondenten voelen zich niet thuis in hun buurt (maar twaalf van hen voelen zich dus wel thuis in de stad.

Tabel 9

6% van de vrouwen 2.3% van de mannen en voelt zich niet thuis in de stad.
12% van de vrouwen en 9% van de mannen voelt zich niet thuis in de buurt.
3.6% van de vrouwen en 5.2% van de mannen voelt zich niet thuis in het land.

Percentage mannen en vrouwen dat zich niet thuis voelt in stad, buurt en land

Meer vrouwen dan mannen voelen zich niet thuis in stad en buurt:

Tabel 10

4.3 % (4) van de allochtonen en 4.4% (3) van de autochtonen voelt zich niet thuis in de stad
14.1% (13) van de allochtonen en 7.4% (5) van de autochtonen voelt zich niet thuis in de buurt
5.4% (5) van de allochtonen en 3% (2) van de autochtonen voelt zich niet thuis in het land

Percentages aandeel allochtonen en autochtonen thuisgevoel buurt, stad en land.

Meer allochtonen dan autochtonen voelen zich niet thuis in de buurt : Tussen allochtonen en autochtonen verschilt het aandeel niet thuis voelen in stad en land niet veel van elkaar. En klein aandeel allochtonen voelt zich minder thuis in het land dan autochtonen.

Tabel 11

Hind-Sur: 33.3% (3) (van de Hind-Sur voelt zich niet thuis in de buurt)
Cr-Sur: 0%
Chin: 50% (1)
Turks: 11.1 % (1)
Marokk: 20% (2)
Aut: 7.4% (5)
Overig: 11.3% (6)
Totaal 18 respondenten voelen zich niet thuis in de buurt.

Percentage van de verschillende etnische groepen dat zich niet thuis voelt in de buurt

In de bovenstaande tabel zijn het aantal respondenten dat zich niet thuis voelt in de buurt gespecificeerd naar etnische groepen als percentage van het totaal aantal respondenten binnen de etnische groepering. De absolute getallen staan tussen haakjes.

Hindoestaanse-Surinamers, Chinezen en Marokkanen voelen zich relatief gezien minder thuis in hun buurt dan autochtonen, Creoolse-Surinamers, Turken en respondenten met een andere etnische achtergrond dan de voorgaande. Er moet wel rekening worden gehouden met dat er van sommige etnische groepen relatief heel weinig respondenten zijn (chinezinnen bv. maar twee) en dat het absoluut gezien om weinig respondenten gaat dat zich niet thuis voelt in de buurt (18 van de 160).

De categorie overig bestaat uit een Iraniër, een vrouw uit Soedan, een Portugees, Italiaans, een vrouw uit Curaçao en een man uit Tunesië. Om een indicatie te geven waarom zij zich niet thuis voelen: de Iranese vrouw vindt het hier heel prettig want het is in Nederland veilig in tegenstelling tot haar geboorteland, maar zij is in strijd met woningcorporatie over haar huis (niet repareren etc.) wat de reden is om zich niet thuis te voelen in haar buurt. De vrouw uit Soedan voelt zich niet thuis door agressieve Marokkaanse en Turkse kinderen in de buurt. De Portugees vindt zijn buurt onveilig en de man van Italiaanse afkomst vindt dat er te

veel immigranten in zijn wijk zijn. De vrouw uit Curaçao geeft aan überhaupt niet betrokken te zijn bij haar buurt en de man uit Tunesië heeft geen contact met de mensen uit de buurt, ondanks pogingen daartoe, wat voor hem reden is zich niet thuis te voelen.

Tabel 12

< 1 jaar = 11.1% (1)
1-5 jaar = 21.7% (5)
5-10 jaar = 10.7% (3)
10-20 jaar = 12.9 % (4)
> 20 jaar = 7.57 % (5)
Totaal 18 respondenten voelen zich niet thuis in hun buurt.

Percentage respondenten dat zich niet thuis voelt in de buurt gespecificeerd naar woongedurende

De kleine groep die zich niet thuis voelt in de buurt, varieert naar woongedurende. Het is dus niet zo dat mensen zich minder thuis voelen als ze kort of juist lang in de buurt wonen. De cijfers zijn echter te beperkt om hierover met zekerheid uitspraken te doen.

Momenten meer of minder thuisgevoel

Tabel 13

Schaal	Meer	Minder	Totaal
Buurt	185	82	267
Stad	211	76	287
Land	66	35	101

Aantal keer expliciet redenen meer en minder verbonden genoemd per schaal

Tabel 14: *Buurt*

	Meer thuis incl. overig	Minder thuis incl. overig	Meer thuis excl. overig	Minder thuis excl. overig
Allochtoon	14.8% ¹	9.7%	14.1 % ²	6,5%
Autochtoon	17,2%	9.1%	15,6 %	6,8 % ³

Aantal keer dat men redenen heeft genoemd om zich meer en minder thuis te voelen (inclusief en exclusief 'overig'.

Toelichting bij tabel 14:

Ten eerste worden de percentages getoond hoe vaak migranten en autochtonen zich uitspreken over kwesties (de categorieën) waardoor zij zich meer of minder thuis voelen in de

¹ Totaal aantal keer mogelijk iets positiefs zeggen is 828 voor migranten opged (9 categorieën maal 92 migranten). 124 keer worden er redenen gegeven meer verbonden. Dat is 14.8% van het totaal aantal keer iets positiefs kunnen zeggen.

² Totaal aantal keer mogelijk iets positiefs zeggen is 736 voor alle migranten opgeteld (8 categorieën maal 92 migranten). 103 keer worden er redenen gegeven meer verbonden. Dat is 14.1% van het totaal aan keer iets positiefs kunnen zeggen.

³ Totaal aantal keer mogelijk iets negatiefs zeggen is 544 voor autochtonen opgeteld (8 categorieën maal 68 autochtonen). 37 keer worden redenen gegeven minder verbonden. Dat is 6,8% van totaal aan keer iets negatiefs kunnen zeggen.

buurt. Hierbij geven wij eerst de percentages inclusief de ‘overige’ categorie en vervolgens zonder deze categorie. De percentages zonder de categorie ‘overige’ geven wellicht een betrouwbaarder beeld. Het is namelijk mogelijk dat autochtonen spraakzamer zijn dan migranten omdat zij de taal machtiger zijn. Ten tweede is het mogelijk dat er door sommige interviewers minder is doorgevraagd en op zaken is ingegaan buiten de vaste categorieën om, wat een vertekend beeld geeft van de resultaten.

Tabel 15 *Stad*

	Meer thuis incl. overig	Minder thuis incl. overig	Meer thuis excl. overig	Minder thuis excl overig
Allochtoon	19.3 %	8.6%	15.8 %	6.5 %
Autochtoon	18.8 %	8.2%	16.9 %	6.1 %

Toelichting bij tabel 15:

Ook op het niveau van de stad blijken meer redenen genoemd te worden om zich meer dan minder thuis te voelen in de stad. Bovendien blijkt hier ook weinig variatie te zijn tussen migranten en autochtonen, maar migranten spreken zich bij de categorie ‘overig’ minder uit over redenen om zich meer thuis te voelen. Ook hier blijkt dus dat migranten niet minder spraakzaam zijn dan autochtonen. Omdat het wel mogelijk is dat sommige interviewers meer hebben doorgevraagd dan andere, lijkt het ons toch betrouwbaarder op de cijfers zonder categorie ‘overig’ af te gaan

Tabel 16: *Land*⁴

	Meer thuis incl. overig	Minder thuis incl. overig	Meer thuis excl. overig	Minder thuis excl overig
Allochtoon	12.1 %	5.1%	5.8 % (43)	2,4 %
Autochtoon	9.2%	7.2%	3.9 % (21)	3,7 %

Tabel 17: *Thuisgevoel buurt*

Categorieën	Migranten		Autochtonen	
	Meer thuis	Minder thuis	Meer thuis	Minder thuis
Sfeer	47.7%	6.6%	39.7%	2.6%
Voorzieningen	19.6%	1%	27.9%	4.4%
(On)veiligheid	23.9%	16%	4.4%	16%
Openbare ruimte	14%	8.7%	27.9%	17.6%
Multiculturele	5.4%	7.6%	5.9%	11.8%
Werk/opl/act	2.2%	3.2%	2.9%	0%
Zee en het strand	1%	0%	10.3%	0%
Overig aantal keer iets gezegd	22.8%	34.8%	29.4%	25%

⁴ Totaal aantal categorieën is hier ook acht, omdat niemand iets over gebouwen in Nederland heeft gezegd, dus die weggelaten en categorie politiek klimaat toegevoegd.

Tabel 18: *Thuisgevoel stad*

Categorieën	Migranten		Autochtonen	
	Meer thuis	Minder thuis	Meer thuis	Minder thuis
Sfeer	39.1%	16.3%	50%	10.3%
Voorzieningen	21.7%	1%	22%	0%
(On)veiligheid	13%	9.8%	5.9%	22%
Openbare ruimte	15.2%	4.3%	13.2%	2.9%
Multiculturele	11.9%	6.5%	2.9%	11.8%
Werk/opl/act	14.3%	6.5%	17.6%	0%
Zee en het strand	6.5%	0%	17.6%	0%
Overig aantal keer iets gezegd	19.6%	34.4%	29.4%	25%

Tabel 19: *Thuisgevoel land*

Categorieën	Migranten		Autochtonen	
	Meer thuis	Minder thuis	Meer thuis	Minder thuis
Sfeer	19.6%	1%	11.8%	7.6%
Soc.vorzieningen	15.2%	0%	14.7%	0%
(On)veiligheid	4.3%	0%	1.5%	0%
Openbare ruimte	2.2%	2.2%	1%	1%
Multiculturele	1%	0%	0%	7.3%
Werk/opl/act	10.9%	4.3%	1%	1%
Zee en het strand	0%	5.4%	0%	0%
Politieke klimaat	2.2%	6.5%	17.6%	13.2%
Overig aantal keer iets gezegd	62%	26%	51.5%	35.3%

Tabel 20

< 1	-
1-5	-
5-10	7 % (2)
10-15	6.5 % (2)
> 20	15 % (10)

Percentage respondenten naar woonduur waarbij het thuisgevoel wordt verminderd door het multiculturele karakter van Den Haag.

Deze cijfers bevestigen het idee dat mensen met een lange woonduur meer negatief staan tegen over migranten, of de komst van buitenlanders. Voer voor een uitbreiding van de overbruggingsagenda: dialoog en debat tussen autochtone monocultuurlisten en multiculturalisten, of tussen Nederlandslievende en Nederlandshekkelende moslims?

Literatuur

- Allport, G. W. (1954) *The nature of prejudice*. Addison-Wesley, Reading Mass.
- Appelhof, P. en M. Walraven (2002) *Sociale competentie ter bevordering van participatie in de samenleving*. Oberon, Utrecht.
- Barber, B. (1984) *Strong democracy. Participatory politics for a new age*. University of California Press, Berkeley.
- Clarke, J. en J. Newman (1997) *The managerial state*. Sage, Londen.
- Clarke, J. (2004) *Changing welfare, changing states. New directions in social policy*. Sage, London
- Cusveller, B. (2004) *Met zorg verbonden. Een filosofische studie naar de zindimensie van verpleegkundige zorgverlening*. Buijten en Schipperheijn, Amsterdam
- Dam, G. ten, Volman, M., & Wardekker, W. (2004). 'Making sense through participation: social differences in learning and identity development.' In: J. Van der Linden & P. Renshaw (eds.) *Dialogic learning*. Kluwer, Dordrecht, pp 63-85.
- Dam, G. ten en M. Volman (2003) 'Life jacket and art of living. Social competency and the reproduction of inequality in education.' *Curriculum Inquiry*, (33), 2, pp 117-137.
- Dekker, P., J. de Hart en L. Faulk (2007) *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015*. SCP, Den Haag
- Gallie, W. B. (1964) *Essentially contested concepts in philosophy and the historical understanding*. Chatto and Windus, Londen
- Gunsteren, H. van (1998) *A theory of citizenship. Organising plurality in contemporary democracy*. Westview Press, Boulder
- Hurenkamp, M., E. Tonkens & J.W. Duyvendak (2006) *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*. NICIS Kenniscentrum Grote Steden / UvA, Den Haag / Amsterdam
- Hurenkamp, M., E. Tonkens en V. Nigten (2007) *Burgerschap en binding: de vitaliteit van het microkosmopolitisme* (tussentijdse rapportage). Universiteit van Amsterdam
- Hurenkamp, M. en E. Tonkens (2008) *Wat vinden burgers zelf van burgerschap? Burgers aan het woord over binding, loyaliteit en sociale cohesie*. Nicis Institute, Den Haag (verkorte versie van AUP-boek tbv. beleidsmakers)
- Hurenkamp, M. en E. Tonkens (2008) *Wat vinden burgers zelf van burgerschap? Burgers aan het woord over binding, loyaliteit en sociale cohesie*. Nicis Institute, Den Haag (verkorte versie van AUP-boek tbv. beleidsmakers)

- Hurenkamp, M. en E. Tonkens (2009) *Binding via stad en straat. Burgers over burgerschap*. Amsterdam University Press, Amsterdam (verschijnt 2^e helft 2009)
- Katz, M.B. (2001) *The price of citizenship. Redefining the American Welfare State*. Henry Holt And Company, New York
- Keat, R. (1994) *The authority of the consumer*. Routledge, Londen
- Mol, A. (2000) 'Dit is geen programma. Over empirische filosofie.' *Krisis, tijdschrift voor filosofie* 2001, (1), pp 6-26
- Nauta, L. (2000) 'Competente burgers.' In: *Onbehagen in de filosofie. Essays*. Van Genneep, Amsterdam, pp 106-113
- Putnam, R. (2000) *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Touchstone, New York
- RMO (2005) *Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden*, Den Haag
- Sociaal Cultureel Planbureau (2004) *In het zicht van de toekomst*. SCP, Den Haag
- Swierstra, T. (2002) Ethiek op zijn plaats zetten. Normatieve ethiek als empirische filosofie. *Krisis. Tijdschrift voor empirische filosofie*, 3 (3), pp 18-38.
- Szreter, S. (2002) 'The State of Social Capital: Bringing Back in Power, Politics, and History.' *Theory and Society*, 31 (5) pp 573-621
- Tonkens, E. (2008) *Mondige burgers, getemde professionals. Marktwerking, vraagsturing en professionaliteit in de publieke sector*. Van Genneep, Amsterdam
- Tonkens, E. (2009) Tussen onderschatten en overvragen. Actief burgerschap en activerende instituties in de wijk. Sun-Boom Amsterdam.
- Stokkom, B. van (2008) *Rituelen van beraadslaging*. Amsterdam, Amsterdam University Press
- Trappenburg, M. (2008) *Genoeg is genoeg. Over gezondheidszorg en democratie*. Amsterdam University Press, Amsterdam
- Tronto, J.(1993) *Moral boundaries. A political argument for an ethic of care*. Routledge, Londen
- Uyterlinde, M., R. Engbersen & V. Lub (2007) 'Contactleggingskunde.' In: L. Veldboer, J.W. Duyvendak & C. Bouw (red.), *De mixfactor: integratie en segregatie in Nederland*. Boom, Amsterdam
- WRR (2004) *Bewijzen van goede dienstverlening*. Amsterdam University Press, Amsterdam
- WRR (2005) *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam University Press, Amsterdam